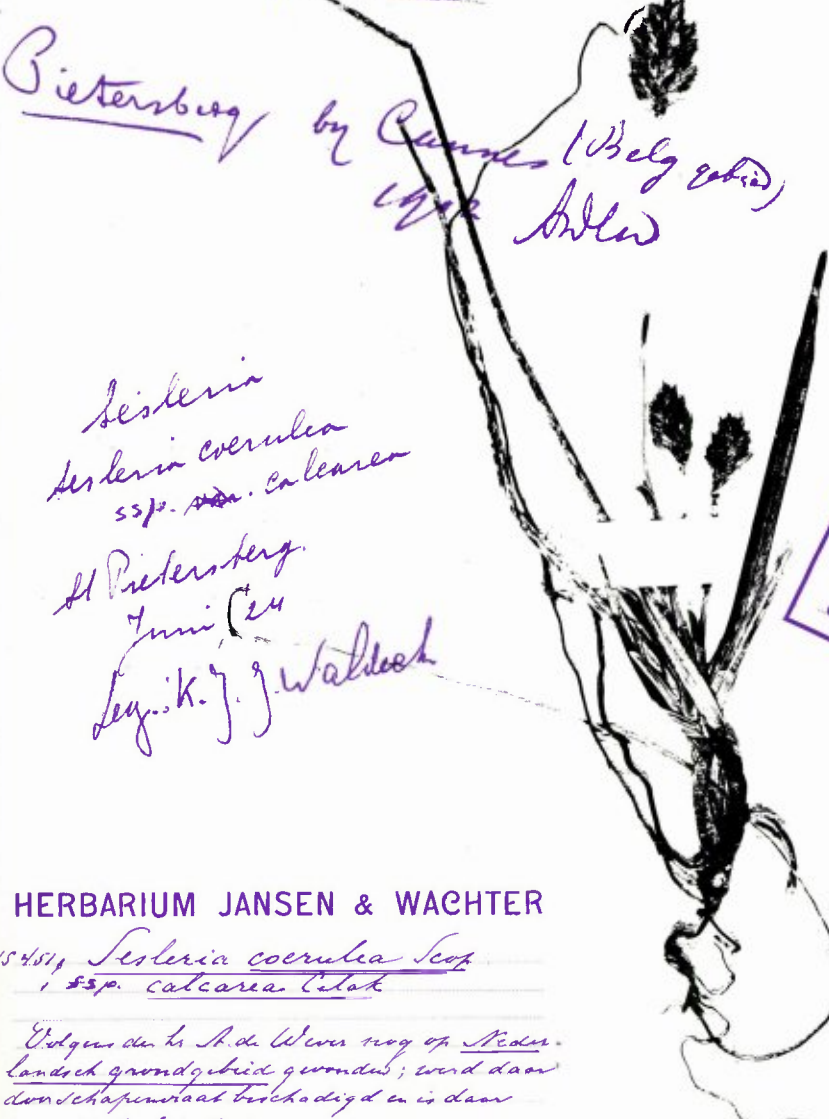

Natuurhistorisch Maandblad

Wildstand rondom de Meinweg in de vorige eeuw · Blauwgras uitgestorven gewaand maar teruggevonden · Nogmaals hakhout · Oude prentbriefkaarten · Stichting Herpetologische Studiegroepen

HERBARIUM A. DE WEVER

Sesleria coerulea L. = *Sesleria coerulea* Scop.
 f. *calcareum* (Adel.)
 (Ad.?)

Pietersberg by Cammer (Belg. gebied)
 1902 Adel

over!
 14
 April 1902
 Pietersberg
 Cammer
 Adel

Sesleria
Sesleria coerulea
 ssp. ~~calcareum~~ calcareum
 St. Pietersberg
 Juni 1884
 Leg. K. J. J. Walbeek

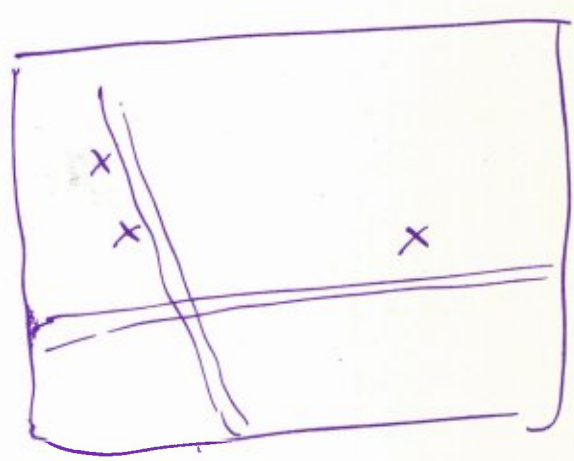
HERBARIUM KLOOS
Sesleria coerulea
 leg. A. de Wever
 St. Pietersberg, Belg.-grens
 De plant bloeit reeds einde Maart
 maar wordt bijna ieder jaar door
 de schapen afgeknabbeld

HERBARIUM JANSEN & WACHTER

18481, *Sesleria coerulea* Scop.
 ssp. *calcareum* Adel

Volgens de hr. A. de Wever nog op Neder-landsch grondgebied gevonden; werd door door schapenstaat beschadigd en is daar in 1917 geheel verdwenen.

Sesleria coerulea Scop.,
 var. *calcareum* Adel
 Pietersberg mesophylaxia Begonia
 bij Cammer 16 II 88
 In 1917 door affoos vernood
 geheel verdwenen Adel

V.S. . 38 . 3 . 1.

Natuurhistorisch Maandblad

Orgaan van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg

Hoofdredactie: Drs. D. Th. de Graaf.

Redactie: Mevr. Drs. F.N. Dingemans-Bakels, B.G. Graatsma (a.i.), J.A.M. Heerkens Thijssen, Drs. H.P.M. Hillegers, Drs. A.W.F. Meijer, W. Ogg.

Redactie-assistente: E. Offringa.

Redactieadres: Bosquetplein 7, 6211 KJ Maastricht (tel. tussen 14.30 en 16.30 uur: 043-213671).

Copyright: Auteursrecht voorbehouden. Overname slechts toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

Door het inzenden van kopij verklaart de auteur dat hij het uitsluitend recht tot uitgeven aan het Natuurhistorisch Maandblad overdraagt; bij afwijzing vallen de rechten terug aan de auteur en wordt hem de kopij teruggezonden.

Naast het Natuurhistorisch Maandblad, dat aan alle leden gratis wordt toegezonden, verschijnen regelmatig afleveringen van de reeks Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Ongeveerd verschijnen daarnaast nog de zg. Uitgaven. Op aanvraag is een lijst van uitgaven van het Natuurhistorisch Genootschap met prijsopgave beschikbaar.

Litho's en druk: Stereo+Grafia, Maastricht.

ISSN 0028-1107

Natuurhistorisch Genootschap in Limburg

Voorzitter: F.S. van Westreenen, Eckelraderweg 1, 6247 NE Gronsveld.

Secretaris: Drs. D. Th. de Graaf, Saturnushof 45, 6215 XB Maastricht. Tel.: 043-478083 (tot 21.00 uur).

Penningmeester: Mevr. C. Adams - Kaastra, H. van Rodenbroeckstraat 43, 6413 AN Heerlen. Tel.: 045-723169

Administratie: A.G.M. Koomen. Adreswijzigingen, opgave nieuwe leden, inlichtingen over studiegroepen, enz. richten aan: Administratie Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Bosquetplein 7, 6211 KJ Maastricht (tel. 043-213671 's ochtend). Postgiro: 1036366.

Bestellingen: uitsluitend schriftelijk bij het Publicatiebureau Natuurhistorisch Genootschap, Groenstraat 106, 6074 EL Melick. Postgiro 429851.

Lidmaatschap: f 37,50 per jaar; jeugdleden t/m 17 jaar f 20,—; gezinslidmaatschap: f 55,—; verenigingen, instellingen e.d. f 105,—.

Losse nummers: f 5,—; leden f 4,—.

Wenken voor kopij-inzending

Diegenen die kopij willen inzenden voor het Natuurhistorisch Maandblad worden dringend verzocht zich zoveel mogelijk aan onderstaande richtlijnen te houden. De redactie ontvangt indien mogelijk naast het originele manuscript gaarne een kopie.

Inhoud: In het Natuurhistorisch Maandblad verschijnen in de regel artikelen over de Biologie en/of de Geologie van Limburg waar enerigerelei vorm van onderzoek aan ten grondslag heeft gelegen.

Taal: Nederlands, in uitzonderingsgevallen Engels, Frans of Duits.

Samenvatting: Alle artikelen worden besloten met een Engelstalige samenvatting, niet-Nederlandstalige artikelen bovendien met een Nederlandstalige.

Tekst: Getypt met regelafstand 1½ en ruime linkermarge. Maximaal ca. 5000 woorden.

Latijnse namen van planten en dieren worden geursiveerd. In het manuscript aan te geven door er een slangelijin onder te plaatsen.

Figuren: Alleen zwart-wit figuren worden opgenomen. In de tekst naar de figuren verwijzen. Figuron-derschriften op een apart vel papier.

Literatuurverwijzingen in de tekst. Alleen auteur en jaartal noemen. Bij twee auteurs beide vermelden verbonden door '&', bij meer dan twee auteurs alleen de eerste gevolgd door 'et al.'.

Literatuurlijst: Bij elk artikel behoort een lijst van geciteerde literatuur. Hierin wordt telkens begonnen met auteur(s), jaartal en titel van het geschrift. Voorbeelden:

BROUWER, A., 1959. Algemene paleontologie. Zeist; W. de Haan N.V.

DRESSCHER, T.G.N. en H. ENGEL, 1946. De Medicinale bloedzuiger. *Natuurhist. Maandbl.* 35 (7/8): 47-49.

VUEGER, T.A. DE, 1978. Het centrale zenuwstelsel. In: S. Dijkgraaf en D.I. Zandee. *Vergelijkende dierfysiologie*, 2e dr. Utrecht; Bohn, Scheltema en Holkema: 431-450.

Overdrukken: 25 overdrukken worden gratis ter beschikking gesteld. Meer exemplaren volgens afspraak en tegen vergoeding.

Verantwoordelijkheid: Voor de inhoud van getekende bijdragen zijn de auteurs verantwoordelijk.

Bij de voorplaat:

Het in Nederland zeer zeldzame en sinds 1949 uitgestorven gewaande Blauwgras *Sesleria albicans* was slechts bekend van enkele plaatsen in het westelijk deel van Zuid-Limburg. De soort is daar door De Wever in het begin van deze eeuw op een tweetal plaatsen herontdekt.

De meest bekende groeiplaats was de Sint-Pietersberg alwaar de soort sinds haar ontdekking in april 1902 door De Wever in het eerste kwart van deze eeuw verscheidene malen verzameld is.

Van de andere groeiplaats, gelegen op de oostelijke Maasdalhelling ten zuidoosten van Gronsveld, is geen enkel exemplaar bewaard gebleven en is na 1916 ook niets meer vernomen. Het was dan ook een grote verrassing dat juist op deze Maasdalhelling nabij Gronsveld in de zomer van 1986 het Blauwgras teruggevonden is.

De afbeelding toont het door De Wever in april 1902 op de Sint-Pietersberg verzamelde exemplaar van Blauwgras (ware grootte) alsmede het van zijn hand afkomstige schetskaartje van "kwartierhok" V5.38.31. Daarnaast geeft de afbeelding alle in het artikel op blz. 29-41 van dit Maandblad besproken herbarium-etiketten van de op de St.-Pietersberg verzamelde exemplaren weer.

Inhoud:

Plakken	21
Bert Lever laat toch wat achter	21
Verslagen van de maandelijkse bijeenkomsten	
Te Heerlen	21
Te Maastricht	22
Enmaal, andermaal... het Publicatiebureau	22
Koninklijke/Shell Prijs 1987 voor W.M. Felder	23
A. Lenders & E. Pelzers	
De wildstand rondom de Meinweg 1860-1900	24
E. Blink, D. Th. de Graaf & B.G. Graatsma	
Blauwgras (<i>Sesleria albicans</i>) in Zuid-Limburg; Uitgestorven gewaand maar teruggevonden	29
F.S. van Westreenen & Ph. Bossenbroek	
Nogmaals hakhout, nogmaals een reactie	41
H. de Kroon & J.H. Willems	
Het beheer van hellingbossen in Zuid-Limburg: het een doen, het ander niet laten	44
B.G. Graatsma	
Oude prentbriefkaarten: de Sint-Pietersberg; III: langs het kanaal (2)	45
Stichting Herpetologische Studiegroepen	47
"Met een kikker op pad"	48
2e druk Inventarisatieatlas Flora en Fauna	48

Plakken

Wie deze rubriek regelmatig leest, zal het opvallen dat het eigenlijk niet mijn beurt is om een redactioneel "cursiefje" te schrijven. Tot nu toe deden Bert Lever en ik dat vrijwel zonder uitzondering bij toerbeurt. In de in het vorige Maandblad ingevoegde inhoudsopgave van de vorige (de vijftienzeventigste!) jaargang kunt U dit nog eens nakijken. Onder de rubriek "Van de redactie" staan daar de titels van de "cursiefjes" ook vermeld. Zo kunt U daar zien dat Bert vorig jaar schreef onder de titels "Evolutie", "Vissen op Zalm, Elft, Paling en Avelen", "Heer Bommel en Tsjernobyl", "Bent U ook wel eens iets vergeten?", "Opnieuw de Sint Pietersberg" en "N.H.M. of NGLMA6 75". Met die laatste bijdrage, voorzien van een enigszins geheimzinnige titel die echter wel tot lezen uitnodigt, besloot Bert een rij van 29 cursiefjes van zijn hand. Voorlopig zal ik deze rubriek de komende maanden voor mijn rekening nemen, want Bert heeft — en ook dat heeft U (op p. 2) in het vorige Maandblad kunnen lezen — met ingang van 1 maart een werkring elders aanvaard, waardoor hij niet meer in staat is functies binnen het Genootschap (waarvan het hoofdredacteurschap er slechts één was) te bekleden. In het vorige Maandblad trof U zijn naam dan ook voor de laatste maal aan in het colofon op de binnenzijde van de omslag.

Bert heeft ontegenzeggelijk een zwaar stempel gedrukt op het Maandblad, niet alleen voor wat de samenstelling betreft maar vooral ook op de vormgeving. Vanaf 1981 hebben we samen de opmaak van het Maandblad verzorgd door maandelijks bij hem of bij mij thuis te "plakken" zoals wij dit noemen. Met scharen, lijm, montagevellen en meetlint, werden (soms chaotische) drukproeven en afbeeldingen tot een nieuwe aflevering van het Maandblad omgetoverd. Mede onder zijn leiding werden nieuwe "problemen in de boekenkast" (zie de vorige jaargang p. 219) veroorzaakt toen het Maandblad (ook in 1981) weer van afmetingen veranderde en mede onder zijn leiding groeide het blad tot een tijdschrift waarvan ik gerust kan zeggen dat ik er trots op ben de hoofdredactie te mogen voeren, hoewel het vreselijk veel tijd kost. Voor wat dit laatste betreft, heeft U ook al kunnen zien dat Bart Graatsma door het Bestuur van het Genootschap benoemd is tot redacteur ad interim; tijdens de Algemene Ledenvergadering op 4 juni zal het Bestuur hem formeel voordragen als lid van de redactie. Bart heeft direct al een deel van Berts werk overgenomen door samen met mij dit Maandblad te "plakken".

Bert, namens de redactie en (en daar ben ik van overtuigd) namens de vele lezers van NGLMA6 mag ik je hier harte-lijk danken voor het vele werk dat je voor het Maandblad (en voor de Reeks Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg) hebt verricht.

Douwe Th. de Graaf

Bert Lever laat toch wat achter

Eind verleden jaar. Onze vice-voorzitter bericht over zijn vertrek naar Wageningen. Een nieuwe baan, we wensen hem allemaal veel succes, maar toch..... gemengde gevoelens.

Bert Lever was in het Genootschap zeer actief. Behalve vice-voorzitter was hij ook hoofdredacteur van ons Maandblad, lid van de commissie St.-Pietersberg en niet te vergeten voorzitter van de Kring Maastricht. Binnen

onze vereniging werd er dus heel wat aan- en afgeleverd.

En hoe nu verder?

Vanzelfsprekend zullen anderen de taken van Bert overnemen. Maar ik zit nog steeds een beetje met die gevoelens. Bert óók, dat weet ik zeker. Inmiddels heeft hij in december 1986 binnen het Bestuur, en onlangs binnen "zijn" Kring Maastricht afscheid genomen. Toch blijft hij het Genootschap dienstbaar. Als voorzitter van

de begeleidingscommissie voor het *Brachypodium*-project continueert hij zijn betrokkenheid met onze vereniging. Bert kan het niet laten.

Maar hij láát toch wat achter. Laten we hem dan ook hier nog eens iets meegeven. Namens het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg veel dank en de beste wensen!

F.S. van Westreenen,
voorzitter

Verslagen van de maandelijkse bijeenkomsten

Te Heerlen op 12 januari

Na het welkomstwoord van de voorzitter vond de jaarlijkse verkiezing van een deel van het bestuur plaats. De heer G. van Beek en de secretaris, de heer P. Spreuwenberg, waren aan de beurt om af te treden. Beiden stelden zich herkiesbaar en werden met algemene stemmen gekozen.

Daarna deelde de heer Spreuwenberg mee, daarbij inhakend op de tijdens de vorige bijeenkomst door de heer J. Wouters ter sprake gebrachte invasie van Grote Barmsijzen (*Carduelis flammamea flammamea*), dat hij deze vogels sedertdien zes keer op verschillende plaatsen in Zuid-Limburg had waargenomen. Ook mevr. Adams en de heer P. Wouters meldden waarnemingen

van deze soort.

De heer Deguelle was het opgevallen, dat op veel plaatsen - vooral daar waar nog appels onder de bomen lagen - troepjes Kramsvogels (*Turdus pilaris*) fourageerden. Dit werd bevestigd door de heer Bult, die had gezien hoe een Sperwer (*Accipiter nisus*) op de Berghofwei één Kramsvogel sloeg uit een troep, die zich in een boomgaard

aan appels te goed deden. Verder had hij in gezelschap van de heer Conen op 9-1-87 langs de Geul te Wijre een Slechtvalk (*Falco peregrinus*) een tijdje mooi kunnen observeren.

Tot slot berichtte de heer Schepers de ringvangst van een Pestvogel (*Bombycilla garrulus*) op 8-1-1987 te Puth. Daarna kreeg de heer C. van Geel het woord voor zijn voordracht over de flora van een kalkrijke streek in Zuid-Frankrijk, gelegen tussen de rivieren Lot en Tarn, ten zuiden van de stad Cahors. Tussen beide genoemde rivieren lopen weer kleinere riviertjes, die door heuvelruggen van elkaar zijn gescheiden. De toppen van een groot aantal heuvels zijn niet in cultuur gebracht. Hier treft men een grote rijkdom aan planten aan, waaronder veel kalkminnende orchideeën. Uit de veelheid aan soorten die de aanwezigen konden bewonderen noemen we twee ondersoorten van de Bijenorchtis: *Ophrys apifera trollii* en *O.a. bicolor*, de Spinnenorchis: (*Ophrys sphegodes*) en de Vroege spinnenorchis (*Ophrys araneola*), de Gele orchis (*Ophrys lutea*) en de Snippenorchis (*Ophrys scolopax*) en voorts de erg fraaie Tongorchissen *Serapias lingua* en *S. vomeracea*. Daarnaast werden onder meer gevonden: Kuiflavendel (*Lavandula stoechas*), Geel stalkruid (*Ononis natrix*), Gewone Gladiool (*Gladiolus communis*), *Phlomis fruticosa* en de Graslelie (*Anthericum liliago*).

Na de pauze deed de heer J. Robberts verslag van een reis door IJsland. Dit aan natuurschoon zo rijke land is drie keer zo groot als Nederland en telt 220.000 inwoners, waarvan de helft in de hoofdstad Reijkjavik woont. De voornaamste bronnen van bestaan zijn visvangst en schapenteelt.

De reis, die dwars door het woeste en praktisch onbewoonde binnenland voerde, werd door de spreker uitstekend op de gevoelige plaats vastgelegd, waarbij duidelijk de grootsheid van het landschap met zijn heetwaterbronnen, geysers, gletschers, watervallen, woeste rivieren, stoffige vlakten en terreinen met gestolde lava tot uiting kwamen.

Een interessante en vooral ook gezellige avond.

Te Maastricht op 8 januari

Dr. Lever kon bij het begin van deze eerste bijeenkomst van het nieuwe jaar mededelen dat het Kring-bestuur er in was geslaagd een nieuwe voorzitter te vinden. De heer E.N. Blink, die al lid is van het Algemeen Bestuur en bovendien zeer actief is in de Plantenstudiegroep, zal aan het eind van de volgende bijeenkomst het voorzitterschap overnemen. Deze mededeling werd door de aanwezigen met instemming ontvangen.

Dr. Van Nieuwenhoven constateerde slaaptrek van meeuwen naar de kerk aan het Emmapplein. Vroeger schijnt zo'n trek te zijn geweest naar de kapel aan de Maagdendries. De heer Gijtenbeek meldde dat in december op de St.-Pietersberg al bloeiende Hazelaars te zien waren.

De heer De Grood deelde mee dat blijkens de (nog niet afgeronde) jaarlijkse telling van vleermuizen in de onderaardse kalksteengroeven, het iets beter lijkt te gaan met de daar overwinterende vleermuizen. Het is nog te vroeg om te beoordelen of deze tendens voortduurt. Met de Watervleermuis gaat het echter beduidend slechter. In de groeve waar deze soort overwintert zijn uitwerpselen gevonden van een Steenmarter. Maar of de achteruitgang van de Watervleermuis hiermee te maken heeft, is niet bekend.

De heer De Grood illustreerde vervolgens aan de hand van dia's van de prenten en tekeningen die deel uitmaken van de tijdelijke tentoonstelling "De St.-Pietersberg in oude afbeeldingen", hoe in de loop der eeuwen de St.-Pietersberg is veranderd. Hij wist daarbij interessante details te vermelden en liet bovendien zien hoe enkele schilders hun fantasie wel erg de vrije loop hadden laten gaan.

Na deze boeiende toelichting was er gelegenheid de "oude afbeeldingen" zelf te bezichtigen.

Eenmaal, andermaal... het Publicatiebureau

In het vorige Maandblad heeft u het misschien al gelezen. Vanaf 1 januari 1987 zullen uw eventuele bestellingen bij het Natuurhistorisch Genootschap op een andere wijze worden verzorgd. Vanuit een redactionele vrijheid werd u geattendeerd op een nieuw "publicatiebureau" te Melick. Wat is dat? Een vraag die inmiddels veelvuldig aan mij is gesteld. Daarom nogmaals een korte toelichting. Enige tijd geleden werd het bestuur

aangenaam verrast door een aanbod van Marja Lenders om voortaan de zorg te dragen voor de verkopen van onze vereniging. Een aanbod dat we graag aanvaardden. Stapels uitgaven, Publicaties, losse Maandbladen, e.d. werden verhuisd, voorraadschappen werden aangeschaft, een nieuw giro-nummer werd beschikbaar gesteld en het Publicatiebureau was klaar. Zo ging dat. Hopelijk leidt het enthousiasme van

Marja tot goede verkoopresultaten. De resultaten zijn natuurlijk ook afhankelijk van onze klanten. In ieder geval weet u nu de weg te vinden:

Publicatiebureau Natuurhistorisch Genootschap p/a Groenstraat 106, 6074 EL Melick Postgironummer 429851, (bestellingen alleen schriftelijk).

F.S. van Westreenen
Voorzitter N.H.G.L.

Koninklijke/Shell Prijis 1987 voor W.M. Felder

De Koninklijke/Shell Prijs 1987, groot f 50.000,— is toegekend aan de heer W.M. Felder, medewerker van het Geologisch Bureau te Heerlen, een afdeling van de Rijks Geologische Dienst, en wel ter bekroning van diens onderzoek van de geologie van Zuid-Limburg in het algemeen, de stratigrafie van de Krijt-afzettingen en de prehistorische vuursteenmijnbouw in het bijzonder.

De prijs zal hem tijdens een officiële bijeenkomst later dit jaar in Den Haag worden overhandigd door een lid van de directie van de N.V. Koninklijke Nederlandsche Petroleum Maatschappij.

In de considerans, opgesteld door de beoordelingscommissie van de Nederlandsche Maatschappij der Wetenschappen, staat o.m. het volgende vermeld.

"De heer Felder is een autodidact, die zich door zijn liefde voor het vakgebied en voor zijn geboortegrond heeft ontwikkeld tot de belangrijkste expert op het gebied van de geologie van Zuid-Limburg en tot één van de weinige specialisten ten aanzien van de afzettingen van Krijt-ouderdom aldaar. Lithostratigrafisch en sedimentologisch onderzoek van het Zuidlimburgse Krijt vormt het centrale thema van zijn werk en de resultaten daarvan zijn neergelegd in meer dan tachtig publicaties. Belangrijke samenvattingen verschenen in 1974 in de Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, in 1975 in de Toelichting bij de Geologische Overzichtskaarten van de Rijks Geologische Dienst, en in 1979 in "Aspekte der Kreide Europas". Laatstgenoemde titel schreef hij samen met H.J. Albers van de Landesanstalt für Oekologie, Landschaftsentwicklung und Forstplanung te Recklinghausen (BRD).

Door de nauwgezette bestudering van alle ontsluitingen van het Krijt in Zuid-Limburg en aangrenzende gebieden, is Felder er als enige in geslaagd in

deze betrekkelijk monotone opeenvolging van kalkstenen aan de hand van veldkenmerken een gedetailleerde onderverdeling te maken. Op basis van deze onderverdeling bleek het mogelijk, belangrijke hiaten in de opeenvolging te onderscheiden en laterale faciesovergangen in de tijd te traceren. Omdat deze onderverdeling mede gebaseerd is op de karakteristieke habitus van de vuursteenniveau's, heeft Felder zich intensief verdiept in het ontstaan van vuursteenconcreties en hier enkele artikelen aan gewijd.

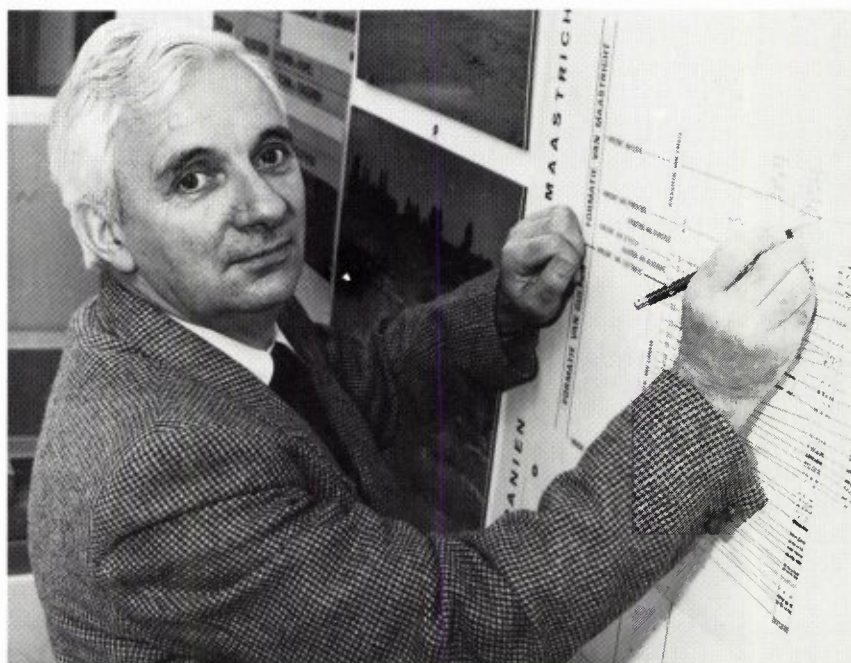
Naast het specifieke onderzoek van het Krijt van Zuid-Limburg, moet gewezen worden op Felder's werk aan de samenstelling van de Pleistocene Maasgronden, waarvoor ook de herkomstgebieden van de Maasgesteenten werden bestudeerd, en op zijn grote kennis van de overige Pleistocene en Tertiaire afzettingen van Zuid-Limburg.

De relatie tussen de geologie en zijn gebruiker, de mens, speelt een centrale rol in het werk van Felder. Enerzijds is dat de exploitatie van de ondergrond (niet alleen nu maar ook in het verleden: hij was de initiatiefnemer en één van de leiders bij de opgravingen van de prehistorische vuursteenmijnen van Rijckholt en heeft als zodanig een eervolle vermelding in Scientific American en in 1982 een

Koninklijke Onderscheiding ontvangen), anderzijds de geologie en de geologische kennis als cultureel erfgoed en ten behoeve van onze schoonheidsbeleving. Mede door zijn activiteiten heeft Zuid-Limburg nu een groot aantal geologische monumenten en bestaat er een uitgebreide, op de amateur gerichte literatuur over de geologie van Zuid-Limburg.

Gezien zijn voorgeschiedenis en zijn behoefte om een groot publiek te bereiken heeft Felder vooral gepubliceerd in niet-professionele geologische tijdschriften. Daardoor heeft hij in academische kringen niet die waardering gekregen die hij ons insziens verdient. Wij hopen dat de toekenning van de Koninklijke/Shell Prijs daarin verandering zal brengen en wij vertrouwen dat de Nederlandse amateurgeologie door de hoge onderscheiding van één van haar meest vooraanstaande vertegenwoordigers een belangrijke stimulans zal ondergaan". Werner Felder is al vanaf 1948 (dus bijna 40 jaar) lid van ons Genootschap. Bestuur en redactie van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg zijn er trots op dat een bijdrage van een van haar leden in de Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg (Reeks XXIV) mede aanleiding was tot de toekenning van deze hoge onderscheiding.

Werner, hartelijk gefeliciteerd.

De wildstand rondom de Meinweg 1860 - 1900

A. LENDERS, Groenstraat 106 6074 EL Melick

E. PELZERS, Lankforst 46-68 6538 KA Nijmegen

De Meinweg, een groot bos- en heidegebied gelegen ten oosten van Roermond, is tot in de negentiende eeuw gebruikt door de streekbewoners als gemeenschappelijke grond, waar men o.a. kon weiden en hout kon kappen. Na de Franse overheersing werd de Meinweg gescheiden in een Nederlands en in een Pruisisch gedeelte.

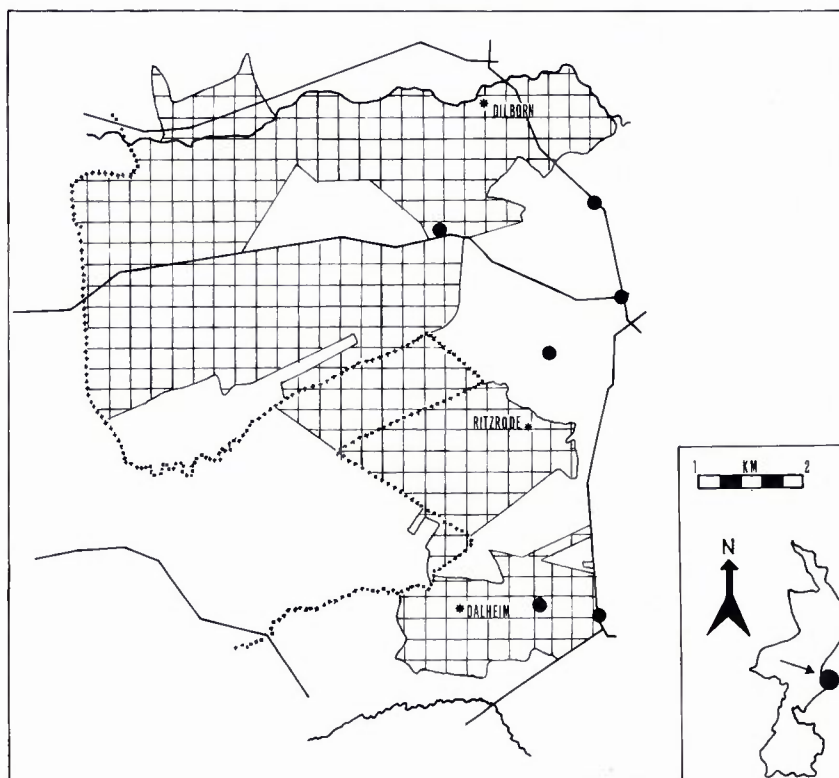
In 1822 bekrachtigden zowel de Nederlandse als de Pruisische regering de definitieve gemeentelijke eigendomsverdeling van het gebied. Hierbij werd het Nederlandse gedeelte verdeeld onder de gemeenten Herten, Roermond, Maasniel, Vlodrop en Melick en Herkenbosch. De gemeenten Herten, Roermond en Maasniel verkochten hun deel binnen enkele jaren, ter verdeling van hun schulden (VENNER, 1985). Alleen het Melickse deel bleef in ieder geval tot in 1879 nog in het bezit van de gemeente, terwijl het Vlodropper deel tegen het einde van de negentiende eeuw deels in gemeentelijke, deels in particuliere handen was. Bij het vaststellen van de gemeentegrenzen in 1818 viel het Nederlandse deel van de Meinweg voor het grootste deel toe aan de gemeente Melick en Herkenbosch. Het gebied dat bij de scheiding in 1822 werd toegewezen aan Vlodrop, was al eerder ingedeeld bij deze gemeente. In het midden van de vorige eeuw hadden zodoende Vlodrop en Melick en Herkenbosch gemeentelijke zeggenschap over de Nederlandse Meinweg.

De graaf van Schaesberg-Tannheim, bezitter van ondermeer de landgoederen Krickenbeck (vlak over de grens bij Venlo) en Dilborn, kocht in 1858 het landgoed Dalheim-Ritzrode.¹⁾ Dit landgoed, grotendeels gelegen in Pruisen, omvatte in Nederland een klein deel van de gemeente Vlodrop, ter grootte van 235 morgen land.²⁾ Uit een kadastraal uittreksel blijkt dat de graaf in de gemeente Vlodrop in 1871 inmiddels eigenaar was van iets meer dan 445 bunder land (o.a. gelegen op de Meinweg, Craywinkel, Op den Berg, Kivitekamp, Kuipheide).³⁾ In 1837 vond een openbare verpachting plaats van de jacht op alle gemeentelijke gronden van de gemeente Vlodrop (grootte \pm 700 ha).⁴⁾ Deze verpachting aan de baron van Scherpenzeel voor een periode van drie jaar werd goedgekeurd door de Permanente Deputatie van de Provinciale Raad te Hasselt op 25 augustus 1837. In de periode 1847-1853 werd de jacht gegund aan A. Maessen, akkerman te Vlodrop.⁵⁾ Gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw was de graaf van Schaesberg-Tannheim, soms samen met anderen, geregeld pachter van de jacht op de gemeente-

gronden van Vlodrop.⁶⁾ Uit stukken van het gemeentearchief van Vlodrop blijkt dat de graaf van 1863 tot 1869

en van 1876 tot 1888 in ieder geval het jachtrecht op de gemeentegronden van Vlodrop had. Hoewel er in 1888 een contract met de gemeente werd afgesloten voor ten minste nog een periode van 12 jaar, werd dit contract niet uitgediend, aangezien het jachtrecht in de jaren 1891-1920 in handen was van graaf Ernest van Afferden. In de periode 1869-1875 werd de jacht gegund aan Emile Vrijthoff, bankier te Maastricht voor een bedrag van f 70,—.⁷⁾

In deze tijd traden onenigheden op over het jachtrecht. Dit blijkt ondermeer uit de gunning van de jacht in Vlodrop in 1876. In eerste instantie werd het jachtrecht voor f 100 verpacht aan Isodore Houben, burgemeester van Ulestraten. Dit werd door de gemeente ingetrokken toen graaf Heinrich van Schaesberg f 120 wilde betalen. Daarop werd de jacht onderhands aan de graaf van Schaesberg

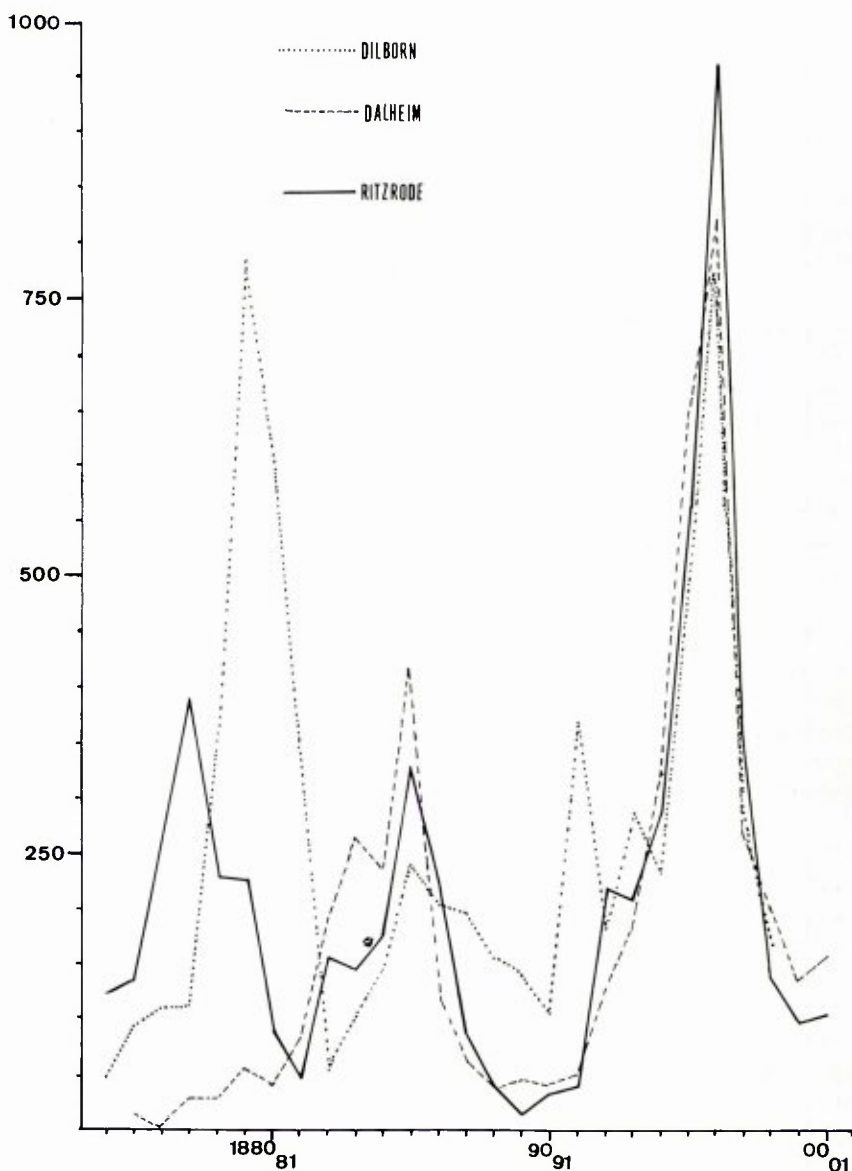

Figuur 1. "Jagdkarte? Dilborn-Dalheim-Ritzrode". Voor toelichting zie tekst¹⁾.

verpacht op 15 juli 1876. De gemeente Vlodrop legde hierna op 1 augustus 1876 nogmaals een pachtverdrag voor aan het provinciaal bestuur. Dit contract aangegaan met graaf Albert van Afferden voor f 150, keurde de provincie echter niet goed.⁷⁾

In de gemeente Melick en Herkenbosch kreeg de graaf van Schaesberg toestemming van grondeigenaren om "op onze ijgdommen genaamd den Melecker en Herkenbosser Mijweg te mogen jagen voor een tiendieng vaen twaalf agtereen volgen de jaeren".⁸⁾ Waarschijnlijk betrof het hier gronden van particulieren en geen gemeentegronden. Uit stukken van het gemeentearchief van Melick en Herkenbosch blijkt het volgende. Zo vond bijvoorbeeld in 1829 een openbare verpachting van het jacht- en visserijrecht in deze gemeente plaats.⁹⁾ In 1850 werd de jacht voor één jaar verhuurd aan Willem Milliand, notaris te Roermond. Hij betaalde daarvoor f 47.¹⁰⁾ In 1860 wordt het jachtrecht voor 12 jaar gegeven aan erfridder Amedee van der Renne van Daelenbroek,¹¹⁾ in 1873 voor 12 jaar aan Louis Michiels van Kessenich, advocaat en wethouder te Roermond.¹²⁾ Dit pachtcontract voor ruim 1200 ha voor f 180 jaarlijks werd in 1885 voor zes jaar verlengd.¹³⁾ Het was in die tijd niet ongebruikelijk dat notabelen het jachtrecht deelden en het is dus waarschijnlijk dat de graaf van Schaesberg ook gejaagd heeft op particuliere gronden in de gemeente Melick en Herkenbosch. Op grond van de bestudeerde akten krijgt men de indruk dat er in die tijd twee jachtcombinaties waren, enerzijds de combinatie van Schaesberg - Maessen op Vlodrops gebied, anderzijds de combinatie Van der Renne van Daelenbroek - Michiels van Kessenich te Melick en Herkenbosch, die elkaar de jacht niet of nauwelijks gunden. Na 1900, misschien ook al eerder, gaat de jacht in Melick en Herkenbosch naar de familie Van Afferden. Uit de bestudeerde akten is op te maken dat jonkheer Edmond van Afferden in ieder geval het jachtrecht had van 1921-1933.¹⁴⁾

Fig. 1 toont de schematisch weergave van een ongedateerde kaart uit de tweede helft van de negentiende eeuw met het (waarschijnlijk later ge-

Figuur 2. Het aantal per jachtzeizoen bemachtigde konijnen tussen 1874/75 - 1900/01 in Dilborn, Dalheim en Ritzrode.

noteerde) opschrift "Jagdkarte? Dilborn-Dalheim-Ritzrode".¹⁵⁾ Het gebied, waar de graaf van Schaesberg c.s. in Nederland tussen 1860-1900 jaagde, is vrijwel zeker groter geweest dan op deze kaart staat aangegeven. Dat blijkt uit bovenstaande alinea's en uit een nauwkeurig, door employes van de graaf van Schaesberg, bijgehouden registratieboek, waarin de jachtresultaten van de landgoederen Dilborn, Dalheim en Ritzrode tussen 1859-1901 staan vermeld.¹⁶⁾ Zo viel bijvoorbeeld de afschotadministratie van de Vlodropperheide onder Dalheim, en die van de Meinweg onder Ritzrode.¹⁷⁾ Dit registratieboek

("Schusslisten") vormt de voornaamste bron voor een analyse van het voorkomen en de aantalonontwikkelingen van een aantal wildsoorten in het onderhavige gebied tussen 1860-1900. In dit artikel wordt hierop nader ingegaan.

Gegevens over de Limburgse wildstand van voor 1900 zijn tot op heden nog maar weinig gepubliceerd (PELZERS, *et al.*, 1986). Dergelijke informatie komt pas na veel arbeidsintensief zoeken in archieven boven water. PELZERS (1986) en DE RIJK (1985) geven een overzicht van historisch bronnen, die faunistische gegevens kunnen bevatten. De, in dit artikel ge-

bruikte, afschot- en vangstcijfers uit de administraties van de landgoederen Dilborn, Dalheim en Ritzrode van de graaf van Schaesberg-Tannheim, hebben een kanttekening nodig. In de geraadpleegde bronnen staat slechts summier aangegeven hoe het wild werd bemachtigd bijvoorbeeld door drijfjacht of uitgraven, de globale plaats en tijdstip van het veldbezoek, en de naam van de jagers. Voorzichtigheid is dan ook geboden bij interpretatie van de gegevens. Toch laten ze een aantal opmerkelijke conclusies toe.

Haarwild

Fig. 2 laat het aantal bemachtigde konijnen tussen 1874-1901 zien op de drie jachtterreinen van de graaf van Schaesberg, die rondom de Meinweg lagen. Opvallend zijn de sterke verschillen per jaar van het aantal bemachtigde konijnen. Voor een deel kan dit een afspiegeling van de natuurlijke populatieontwikkeling zijn, gezien de enigszins overeenkomstige trend in de drie gebieden. Door het ontbreken van gedetailleerde gegevens over de intensiviteit van de jacht is enige terughoudendheid geboden bij het trekken van conclusies. De afschotcijfers van de Haas bieden eenzelfde beeld, hoewel de verschillen per jaar duidelijker kleiner zijn dan bij

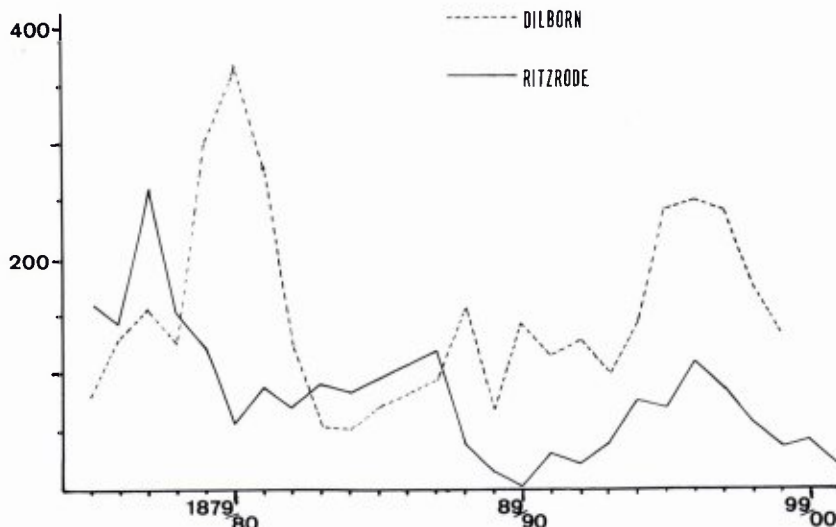
het Konijn (fig. 3). Bij beide soorten zijn in het algemeen populatieschommelingen bekend; de Haas heeft echter een stabielere populatiedynamica dan het Konijn (BROEKHUIZEN, 1982; LANGE *et al.*, 1986).

Er werden in die tijd ook diverse keren wilde zwijnen geschoten in het betreffende gebied (tabel I). De onder Ritzrode vermelde dieren zijn allen bemachtigd op de Meinweg. Figuur 4 geeft aan dat het zwartwild in de tweede helft van de vorige eeuw in Limburg geen ongewone verschijning was (zie o.m. HUSSON, 1957; PELZERS *et al.*, 1986). De opmerking van VAN LOENEN (1958), dat er voor WO II in Limburg slechts zelden zwijnen voorkwamen, blijkt onjuist. VAN WIJNGAARDEN *et al.*, (1971) stellen dat het Wilde Zwijn in de loop van de 18e eeuw in Nederland praktisch werd uitgeroeid. Sindsdien verschenen er nog wel eens zwervende exemplaren in Oost-Groningen, Twente, de Achterhoek en Limburg. Fig. 4 geeft in ieder geval aan dat er met name in de oostelijke gemeenten van Limburg nog regelmatig Wilde zwijnen in de negentiende eeuw werden aangetroffen. Uit de aantallen zwijnen, die door de graaf van Schaesberg c.s. eind negentiende eeuw werden geschoten in een beperkt gedeelte van het Meinweggebied (tabel I), mag men concluderen dat er in die tijd in het Nederlands-Pruisisch grensgebied een populatie

Figuur 4. Verspreiding van het Wilde zwijn in Limburg tussen 1860 - 1900²³.

van deze dieren aanwezig moet zijn geweest.¹⁸) Het is duidelijk dat in het Meinweggebied met zijn bossen, heiden en moerassen, het Wilde zwijn zich heeft weten te handhaven, waarbij er uiteraard uitwisseling van dieren was aan weerszijde van de Nederlands-Pruisische grens. Vermeldenswaardig in dit verband is het schieten van een keiler van 172 pond in 1882/83 op de Meinweg. Rond 1855 was het Ree in Limburg weer standwild geworden (PELZERS, *et al.*, 1986). Voor die tijd had het grof wild te lijden gehad van ontbossing en onvoldoende bescherming. In de loop van de tweede helft van de negentiende eeuw nam de hoeveelheid bos weer flink toe (JANSEN & VAN DE WESTERINCH, 1983.¹⁹) De jachtwetgeving in Limburg bood het grof wild na 1852 meer bescherming; er mocht in principe slechts éénmaal per week gedurende de maanden september, oktober en november op deze dieren gejaagd worden.²⁰) De wetgeving vóór 1852 in Limburg was zeer verwarrend. Er waren twee jachtwetstelsels van ± 1831 tot 1852.²¹) Op het Nederlands deel van de Meinweg gold o.m. de Franse Jachtwet van 30 april 1790 gedurende die periode. Deze chaotische wetgeving bevorderde de stroperij en was dus slecht voor de wildstand. Uit tabel II blijkt dat het gemiddeld aantal geschoten reeën op de jachtterreinen rondom de Meinweg tussen 1864-1884 het hoogst is. Daarnaast loopt

Figuur 3. Het aantal per jachtseizoen geschoten hazen tussen 1874/75 - 1900/01.

het aantal bemachtigde exemplaren terug. De graaf van Afferden schoot in 1896 een (edel?)hert op het Nederlands gedeelte van de Meinweg.²²⁾ Een enkele keer overschreden zwerende edelherten rondom de eeuwisseling de Nederlands-Pruisische grens o.a. bij het Reischwald (BROUWER, 1949).

Het groot aantal dassen en marters, dat bemachtigd werd, valt direct op bij het bezien van tabel III. Een aantal dassen groef men uit. Om welke soort marter het gaat is niet duidelijk. Hoewel in het jachtseizoen 1890/91 melding wordt gemaakt van een Boom-marter, is verwisseling met de Steenmarter niet uitgesloten. In Dilborn viel in 1884/85 een Visotter in de handen van de jagers van de graaf. Verder schoot men regelmatig vossen, wezels, bunzingen, katten en honden.

Tabel I. Het aantal wilde zwijnen geschoten op de jachtterreinen van de graaf van Schaesberg tussen 1860 - 1900.

	Dalheim	Ritzrode	Dilborn
1870/71	1		
1877/78	1		
1882/83		1	1
1883/84	4	2	1
1884/85			1
1886/87			2
1887/88		2	2

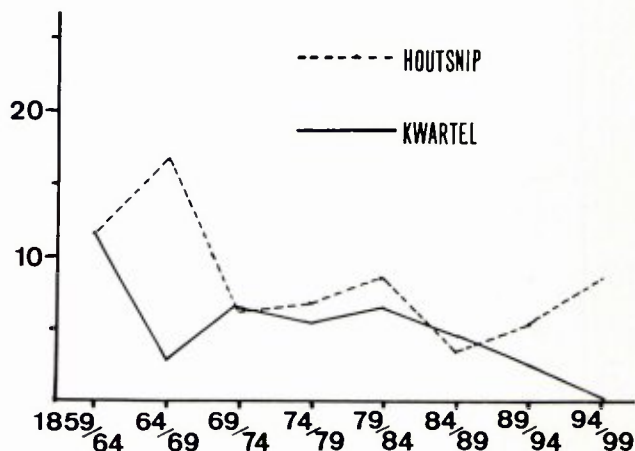
Tabel II. Gemiddeld aantal per jachtseizoen geschoten reeën, berekend voor een aantal lustra tussen 1859/60 - 1898/99.

	Dalheim	Ritzrode	Dilborn
1859-1864	1,4		2
1864-1869	1,8		30,2
1869-1874	5,2	0,6	8,5
1874-1879	2,4	1,8	0,4
1879-1884	4,8	2,6	
1884-1889	2,2	0,6	
1889-1894	1,4		
1894-1899	0,8	0,2	

Tabel III. Het aantal bemachtigde dassen en marters tussen 1859 - 1901.

	Dassen	Marters
Dalheim	6	21
Ritzrode	2	3
Dilborn	17	9

Figuur 5. Gemiddeld aantal per jachtseizoen geschoten houtsnippen en kwartels in Dilborn, berekend voor een aantal lustra tussen 1859/60 - 1898/99.

Veerwild

Er werd op tal van vogelsoorten gejaagd door de graaf en zijn gevolg. Roofvogels schoot of ving men met veel enthousiasme; dat blijkt uit de afschotcijfers. Hoewel meestal niet gespecificeerd, bemachtigde de jagers ondermeer haviken, buizerden en sperwers. Zelfs een Steenarend (Dalheim, 1863/64) en een Oehoe (Dalheim, 1881/82) kregen ze te pakken. In Wildenrath bemachtigden jagers enkele jaren later eveneens een Oehoe (HENS, 1965).

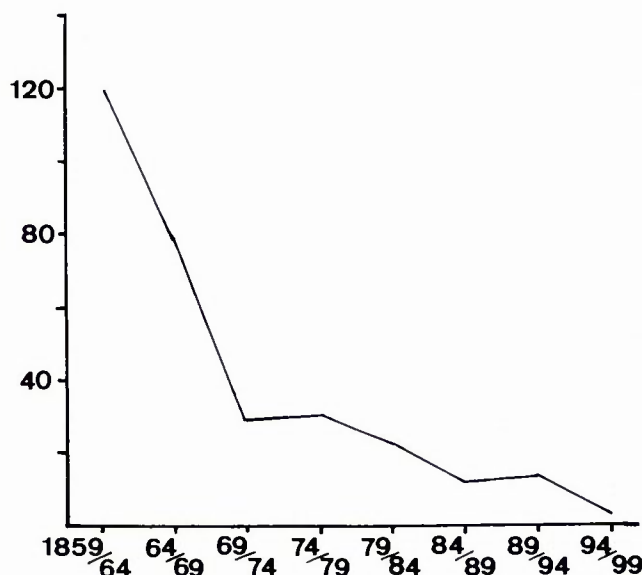
Uit de afschotgegevens blijkt dat de Watersnip en de Kwartel tussen 1860-1900 steeds minder geschoten werden (figuur 5 en 6). Dat het hier om een numerieke achteruitgang van de Kwartel gaat, is erg waarschijnlijk, gezien een vergelijkbare tendens op andere plaatsen in Limburg na 1868 (GANZEVLES, 1985). Houtsnippen, patrijzen en fazanten schoot men ook graag, zoals blijkt uit de "Schusslisten" (figuur 5). Fazanten komen pas voor op de "Schusslisten" vanaf ca. het begin van de jaren tachtig. In het begin schoot men slechts een handvol fazanten; langzaam vermeerde dit aantal totdat in het topseizoen 1893/94 261 dieren in het jachtdistrict Dilborn werden bemachtigd. Daarna liep het aantal geschoten fazanten terug.

Over korhoenders "(Birkenwild") rept men in het registratieboek met geen woord. Volgens een informant van

HENS (1965) moesten korhoenders in de jaren negentig op de Swalmer heide (NL), bij Elmpt en Brügggen (BRD) 'zeer talrijk' zijn geweest. Dezelfde auteur zegt dat hem was meegedeeld dat tussen 1885-1890 in genoemde streek korhoenders waren uitgezet. HUBATSCH & REHNELT (1980) vermelden dat het Korhoen vóór 1914 met een goed bestand aanwezig was op de Meinweg. Het is daarom des te opvallender dat er geen gegevens over deze vogels in de "Schusslisten" van de graaf van Schaesberg te vinden zijn.

Noten

1. Kreisarchiv Viersen (Kempen, B.R.D.), Gräfllich von Schaesberg'schen Archives (G.S.A.) volgens de inventarisatie van M.H. von Schweppenburg, inv. nr. F₃.
2. Dit Nederlandse deel heet volgens de betreffende akte "Meinweg". Het gaat vrijwel zeker om slechts een klein stukje van de Meinweg. G.S.A. inv. nr. F₃. Een Rijnlandse morgen is 0, 8516 ha.
3. G.S.A. inv. nr. F₃. Eèn bunder is èèn hectare.
4. Archief gemeente Vlodrop inv. nr. 841.
5. Archief gemeente Vlodrop inv. nr. 841.
6. G.S.A. inv. nr. G₁.
7. Archief gemeente Vlodrop inv. nr. 841.
8. Ongedateerd stuk, G.S.A. inv. nr. G₁.
9. Archief gemeente Melick en Herkenbosch inv. nr. 524.
10. Archief gemeente Melick en Herkenbosch inv. nr. 527.
11. Archief gemeente Melick en Herkenbosch inv. nr. 529.
12. Archief gemeente Melick en Herkenbosch inv. nr. 530.
13. Archief gemeente Melick en Herkenbosch inv. nr. 531; 532.

Figuur 6. Gemiddeld aantal per jachtseizoen geschoten watersnippen in Dilborn, berekend voor een aantal lustra tussen 1859/60 - 1898/99.

14. Overigens blijkt uit een pachtcontract van gemeente Vlodrop (23 juni 1863), dat de pachter van de jacht in de gemeente baron von Knackfuss, rentmeester van de graaf van Schaesberg, de erfridder Van der Renne van Dalenbroek en J. Th. Maessen tot medeaanpachters verklaarde. Zie hiervoor G.S.A. inv. nr. G₁. Voor verantwoording tekst ("jachtcombinaties") zie Archief gemeente Melick en Herkenbosch inv. nr. 535; 536; 537.
15. G.S.A. inv. nr. G₁.
16. G.S.A. inv. nr. G₁. De afschotgegevens en vangstcijfers zijn genoteerd per jachtseizoen en per "jagdvier" (jachtdistrict). Uiteindelijk worden de resultaten van één jachtseizoen opgeteld voor de drie landgoederen apart: Dilborn, Dalheim en Ritzrode. Tot 1874 telde men de gegevens van Dalheim en Ritzrode bij elkaar op ("Summa Dalheim-Ritzrode").
17. Slechts éénmaal worden de gegevens van de Meinweg onder Dalheim gerekend: 1891/92.
18. Er werden biggen/zwijnen jonger dan één jaar (Frischling) en éénjarige zwijnen (Overloper) op de Meinweg geschoten. Dit duidt op het voorkomen van een zich voortplantende populatie dieren in het betreffende gebied.
19. De toename van bos in Limburg in de tweede helft van de negentiende eeuw blijkt ook uit de Verslagen van (over) den Landbouw in Nederland, 1868 (blz. 275) en 1899 (blz. 80).
20. Rijksarchief Limburg, Provinciaal Archief inv. nr. 8629. Provinciaal Blad 1852, nr. 127.
21. In Maastricht gold tussen ca. 1831 en 1852 de Nederlandse Jachtwet van 11 juli 1814 (st.bl. no. 79), terwijl in de rest van Limburg in die tijd een aantal Franse jachtwetten van kracht waren (R.A.L., P.A. 12523, Provinciaal Verslag 1842). Voor 1831 was de jacht-

wetgeving in Limburg nog troebeler door problemen rondom de geldigheid van de Nederlandse Jachtwet van 1814 (R.A.L., P.A. 12407-12421). Deze toestand was ongewild een stimulans voor stroperijen (R.A.L., P.A. 12523, 12526 resp. Provinciale Verslagen 1842, 1845).

22. G.S.A. inv. nr. G₁.

23. ontleend aan PELZERS *et al.*, 1986, uitgebreid met gegevens uit de Provinciale Verslagen 1886-1888, R.A.L., P.A. 12568-12570.

Dankwoord

Het Prins Bernard Fonds gaf een subsidie aan de V.Z.Z. (Werkgroep Kleine Marterachtigen), waarmee dit onderzoek gedeeltelijk werd gefinancierd.

Summary

The game state on and nearby the Meinweg, a nature reserve in the middle of Limburg, 1860-1900.

Count van Schaesberg-Tannheim, who had his hunting grounds on and nearby the Meinweg during the second half of the nineteenth century, left a detailed hunting administration. This administration includes amongst others a registration-book, which contains bag records of several game species between 1861-1901. One can derive some conclusions out of these bag records:

- there was a wild boar population on and nearby the Meinweg during the second half of the nineteenth century;

- a lot of martens, badgers and roe deer were captured between 1860-1900;
- a Golden Eagle (1863/64) and a Eagle Owl (1881/82) were shot;
- the number of shot quails shows a clear decline during the period concerned (cfr. GANZEVLES, 1985);
- no reports of black grouse were made in the registrationbook in spite of grouse reports, mentioned by HENS (1965) and HUBATSCH & REHNELT (1980). These authors mentioned grouse roundabout the turn of the century on and nearby the Meinweg.

Literatuur

- BROEKHUIZEN, S. 1982. Studies on the population ecology of hares in the Netherlands: 94-102. In: Jaarverslag 1981, Rijksinstituut voor Natuurbeheer. Arnhem, Leersum, Texel.
- BROUWER, G. 1949. Enige bijzonderheden over het edelhert in Nederland en een beschouwing over de Veluwe herten als natuurbeschermingsobjecten: 214-247. In: A.F.M. Besemer *et al.*, In het voetspoor van Thijsse, Wageningen.
- GANZEVLES, W. *et al.* 1985. Vogels in Limburg. Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, XXXV, 5-15, 224 blz.
- HENS, P.A. 1965. Avifauna van de Nederlandse provincie Limburg benevens een vergelijking met die der aangrenzende gebieden. Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, XV, 528 blz.
- HUBATSCH, H. & K. REHNELT. 1980. Der Meinweg und das Boschbeeketal (Ndrh). Ein grenzüberschreitendes Naturreservat. Niederrheinisches Jahrbuch, Band XIV: 35-51. Verein Linker Niederrhein, Krefeld.
- HUSSON, A.M. 1957. Faunistische gegevens over de zoogdieren van Zuid-Limburg. Natuurhistorisch Maandblad, 46 (5/6) : 61-81.
- JANSEN, J.C.G.M. & W. VAN DE WESTERIGH. 1983. Dat ging over hout. Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg. XXVIII: 19-63. Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg.
- LANGHE, R. *et al.* 1986. Zoogdieren in de Benelux. Amsterdam. 193 blz.
- LOENEN, W. VAN. 1985. Het wilde zwijn *Sus scrofa* in Limburg. (samenvatting voordracht). Lutra: 28 (2) : 135-136.
- PELZERS, E. 1986. Enige notities over archieven met zoogdiergegevens uit de negentiende eeuw. (samenvatting voordracht). Lutra 29 (1) : 208-210.
- PELZERS, E., J.H. DE RIJK & J.B.M. THISSEN. 1986. De verspreiding van haarwild in de tweede helft van de negentiende eeuw. Natuurhistorisch Maandblad, 75 : 192-196.
- RIJK, J.H. DE. 1985. Mogelijkheden voor historisch onderzoek naar de fauna. Natura 82 (6): 161-165.
- VENNER, G.H.A. 1985. De Meinweg. Proefschrift, Assen-Maastricht. 430 blz.
- WILINGAARDEN, A. VAN, V. VAN LAAR & M.D.M. TROMMEL. 1971. De verspreiding van de Nederlandse zoogdieren. Lutra 13 : 41.

Blauwgras (*Sesleria albicans*) in Zuid-Limburg

Uitgestorven gewaand maar teruggevonden

E. BLINK, Pius XII straat 20, Gronsveld

D. TH. DE GRAAF, Natuurhistorisch Museum Maastricht

B.G. GRAATSMA, Koningsplein 9, Maastricht

Blauwgras is de Nederlandse naam van een gras met de wetenschappelijke naam *Sesleria albicans* Klt. ex Schultes. Oudere synonlemen zijn o.a. *S. caerulea* (L.) Ard. subsp. *calcareae* (Čelak.) Hegi en *S. varia* (Jacq.) Wettst. De soort is beperkt tot open vegetaties op droge, stenige en (zeer) kalkrijke schrale bodems. Deze Middeneuropes-montane soort, die zich in onze omgeving aan de grens van haar areaal bevindt, is in Nederland alleen bekend uit het westelijk deel van Zuid-Limburg, waar zij voor het laatst in 1949 werd gevonden. WESTHOFF *et al.* (1970) namen het Blauwgras dan ook op in hun lijst van soorten waarvan het twijfelachtig is of zij nog in Nederland voorkomen. Dat zij Blauwgras niet opnamen in hun lijst van soorten waarvan "met zekerheid kan worden aangenomen dat ze na 1900 uit ons land zijn verdwenen", blijkt nu terecht: in de zomer van 1986 werd het Blauwgras teruggevonden in het Savelsbos bij Gronsveld. Het vermoeden dat dit gras binnen enkele jaren toch kan worden toegevoegd aan de lijst van met zekerheid in Nederland na 1900 uitgestorven soorten lijkt helaas niet ongerechtvaardigd.

Ook de nederige grasflora is er interessant. Daarop te wijzen is het doel van dit schrijven.

Jansen & Wachter (1923).

Areaal en standplaats

Blauwgras is een soort van open, xerotherme graslanden op schrale, stenige of rotsachtige kalkgrond, maar kan ook worden aangetroffen in open bossen op droge, kalkrijke, stenige bodems (HUBBARD, 1985; KLAPP, 1974). De soort wordt wel beschouwd als een droogte- en schraalheidsindicator. Het is bovendien een echte kalkplant: zij kan een zeer hoog kalkgehalte verdragen (HEGI, 1906).

Het areaal van de soort strekt zich uit over Centraal-Europa en enkele verspreid gelegen (meestal bergachtige) delen van West-Europa; zij ontbreekt in het Mediterrane gebied (fig. 1). Het zwaartepunt van de verbreiding ligt in de Alpen waar Blauwgras op kalkrijke bodems in de alpine en subalpine kalkgraslanden (*Seslerietalia varia*; fig. 2) een dominante rol vervult, met name boven de boomgrens. Daar-

naast bepaalt de soort, met name in de kalk-Alpen, het voorjaarsaspect van bepaalde (dwerg-)Beukenbossen (*Seslerio-Fagetum*) op steile kalksteenhellingen. Blauwgras kan daar bovendien worden aangetroffen in kalk-naaldbossen, behorende tot het *Erico-Pinion* (ELLENBERG, 1982).

Ten noorden van de Alpen (in het bijzonder in Midden- en Zuid-Duitsland), waar het Blauwgras tot het dealpien flora-element wordt gerekend (o.a. TANGHE, 1975), komt de soort verspreid voor in kalkrotsvegetaties en de droge tot zeer droge kalkgraslanden (*Festuco-Brometea*). In tegenstelling tot de neerslagarme delen van Duitsland waar de soort vrijwel uitsluitend wordt aangetroffen op schaduwrijke, steile kalksteenhellingen, zijn in de meer westelijk gelegen, neerslagrijkere kalkgebieden (o.a. de Eifel) vegetaties met Blauwgras grotendeels beperkt tot zeer zonnige hellingen (ELLENBERG, l.c.).

De noordwestelijke uitlopers van het Duitse areaal omvatten nog net de kalk-Eifel waar Blauwgras (plaatselijk zelfs massaal) kan worden aangetroffen op steile kalkrotsen en op uit kalksteenslag opgebouwde puinhellingen. Zo onderscheidt SCHWICKERATH (1933 en 1944) een *Sesleria*-rijke subassociatie van de zeer droge

Figuur 1. Het areaal van Blauwgras met als zwaartepunt de Alpen (naar MEUSEL *et al.*, 1965).

Figuur 2. Karakteristieke standplaats voor Blauwgras binnen het zwaartepunt van haar areaal: aan zon en wind geëxponeerde (sub)alpine kalkrotsvegetatie (Franse kalk-Alpen 1979; foto: B.G. Graatsma).

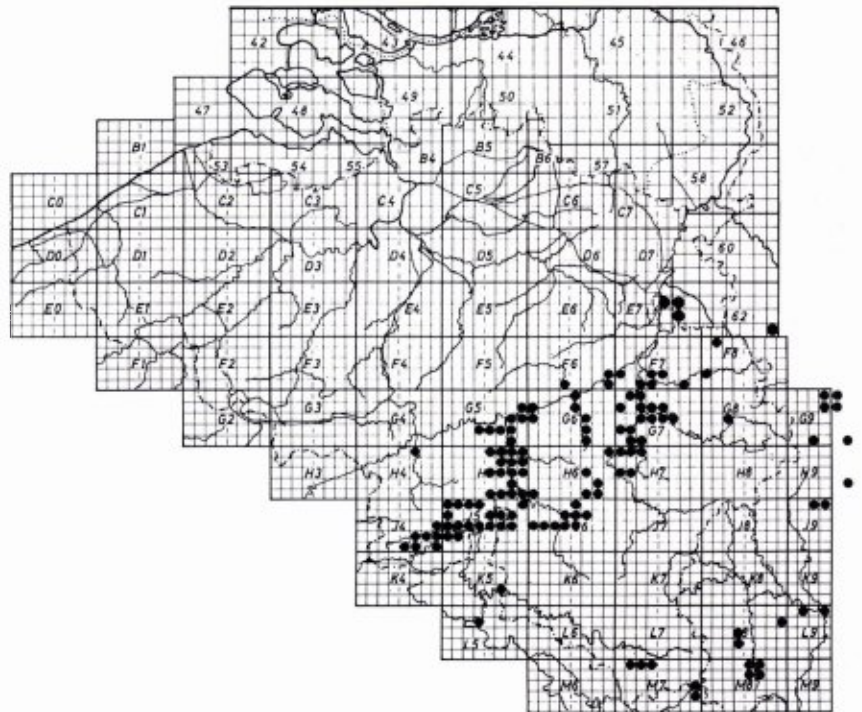
kalkgraslanden (Xerobromion), het Xerobrometum sesleriaetosum coeruleae, door hem beschreven voor het gebied dat bekend staat als de "Sötenicher Mulde" ten westen van Bad-Münstereifel. Naar het zuiden en oosten toe bleek deze plantengemeenschap echter beter ontwikkeld voor te komen. In hetzelfde gebied werd Blauwgras bovendien aangetroffen in open, zuid-geëxponeerde bossen op zeer kalkrijke, stenige bodems samen met o.a. Vingerzegge (*Carex digitata*), Knikkend parelgras (*Melica nutans*) en Witte engbloem¹⁾ (*Vincetoxicum hirsutina*; SCHUMACHER, 1977). Interessant is verder het voorkomen van Blauwgras even bezuiden Stolberg ten oosten van Aken (MEIGEN & WENIGER, 1819; SCHWICKERATH, 1933 en 1944; zie ook fig. 3). De soort is daar in grote hoeveelheid aangetroffen in een "Vincetoxicum officinale-associatie" (*Thlaspion rotundifolii*) op steile dolomietrotsen op een tweetal plaatsen in het dal van de Vicht. Het betreft hier echter een geïsoleerde groeiplaats, zo'n 40 km ten noorden van de Sötenicher Mulde. SCHUMACHER (l.c.) rekent de door SCHWICKERATH (1933) beschreven vegetaties met Blauwgras tot het minder extreme (mesofiele) Mesobromion. Hij onderscheidt daarbinnen in dat gebied een tweetal plantengemeenschappen, nl. het Gentiano-Koele-

rietum, dat vooral in de hoger gelegen delen rijk aan Blauwgras is (subass. seslerietosum), en een *Sesleria varia*-gemeenschap waarin Blauwgras dominant voorkomt. Deze laatste gemeenschap vertoont veel overeenkomsten met de arctisch-alpine kalksteengraslanden (*Seslerietalia variae*). Ze wordt binnen de Sötenicher Mulde met name aangetroffen op steile (inclinatie > 35°), reëlfrije taluds in verlaten kalksteengroeven. Na een korte of langere periode, afhankelijk van de inclinatie van het terrein, ontwikkelt deze vegetatie

zich tot het eerder genoemde Gentiano-Koelerietum (SCHUMACHER, l.c.).

Ook OBERDORFER (1978), die deze plantengemeenschappen voor Zuid-Duitsland beschrijft, rekent dergelijke vegetaties nog tot het Mesobromion. Hij onderscheidt daarvoor naast het ook in ons land voorkomende plannaire Eu-Mesobromion het Blauwgrasrijke montane Seslerio-Mesobromion (vgl. WESTHOFF & DEN HELD, 1975). De tot het Xerobromion behorende Blauwgrasrijke vegetaties — door OBERDORFER (l.c.) ondergebracht in het Seslerio-Xerobromion — zijn beperkt tot zuidelijker gelegen, neerslagarmere delen van Duitsland (o.a. de Schwäbische en Fränkische Alb). Het betreft hier minder sterk door mens en dier beïnvloede, open kalkgraslanden en kalkrotsvegetaties van zeer droge, stenige standplaatsen zoals verweerde, steile kalksteen(slag)hellingen.

In Noord-Frankrijk is Blauwgras grotendeels tot het oosten beperkt. De meest noordwestelijke groeiplaats bevindt zich in het zuidelijk deel van het Pikardisch District (vgl. DE LANGHE et

Figuur 3. De geografische verbreiding van Blauwgras binnen Nederland, België, Luxemburg en aangrenzende delen van Duitsland (westelijke kalk-Eifel; naar MENNEMA et al., 1980 en VAN ROMPAEY & DELVOSALLE, 1979).

¹⁾ De Nederlandse naamgeving is ontleend aan VAN DER MEIJDEN & VANHECKE (1986). De wetenschappelijke nomenclatuur volgt VAN DER MEIJDEN et al. (1983) en voor zover het soorten betreft die niet in Nederland voorkomen DE LANGHE et al. (1983).

al., 1983). De noordwestgrens van het Franse areaal wordt daar bereikt in het dal van de Somme ten noorden van Amiens, waar de soort werd aangetroffen in een Mesobromion-vegetatie op een steile, noordoost-geëxponeerde kalkrotshelling (STOTT, 1971). In het zuidelijker gelegen dal van de benedenloop van de Seine komt de soort op verscheidene plaatsen voor, maar dan in vegetaties die tot het Xerobromion gerekend worden.

Een "Maasdalsoort"

Voor de situatie in Zuid-Limburg wellicht interessanter is de verbreiding van Blauwgras in naburig België. Het verbreidingspatroon (fig. 3) valt daar grotendeels samen met het door TANGHE (l.c.) besproken "Midden-Maas onderdistrict" in de plantengeografische indeling van België en Luxemburg volgens BOUILLENNE *et al.* (1957). De noordelijke uitloper van dit plantengeografisch district omvat namelijk het Maasdal tot aan Maastricht inclusief de St.-Pietersberg (fig. 4). De

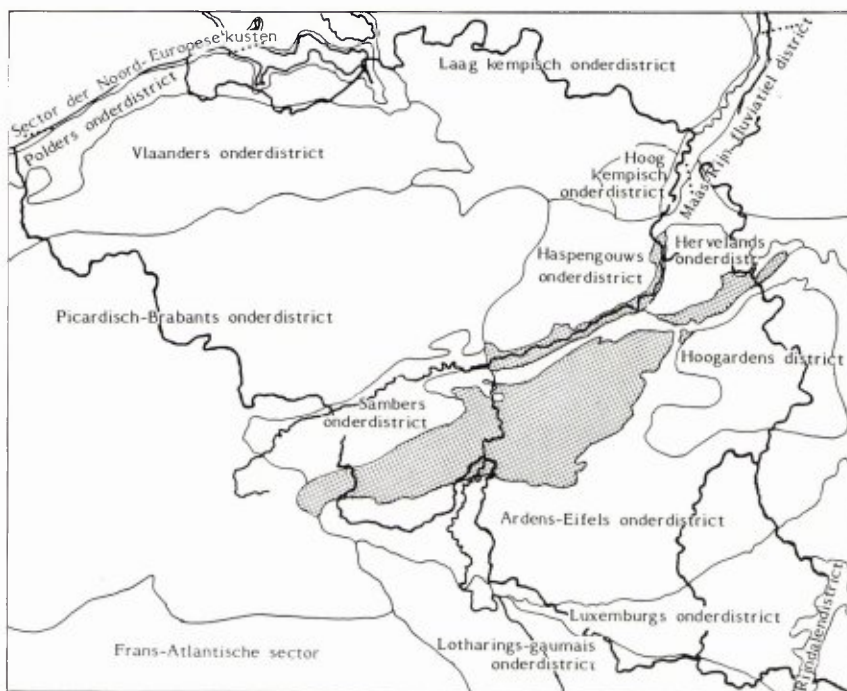
(voormalige) groeiplaatsen in Nederland, waar Blauwgras uitsluitend is aangetroffen in het westelijke, neerslagarme deel van het Krijtdistrict (WEEDA, 1980) — te weten de oostelijke Maasdalhelling en de St.-Pietersberg (fig. 5) — zijn dan als de meest noordelijke uitlopers van haar verbreiding binnen het (Belgische) Maasdal c.q. "Midden-Maas onderdistrict" op te vatten. In de door DE LANGHE *et al.* (l.c.) gegeven plantengeografische indeling van België komt dit beeld veel minder goed tot uiting.

Blauwgras wordt in het Midden-Maas onderdistrict (cf. TANGHE, l.c.) aangetroffen op dagzomende kalk op de hellingen van het Maasdal en de benedenlopen van haar zijrivieren zoals de Ourthe, de Viroin en de Lesse (vgl. fig. 3). VAN ROMPAEY & DELVOSALLE (1978) rekenen de verbreiding van Blauwgras tot het "Maas-Lotharings-Eifel"-type dat kenmerkend is voor een aantal thermofiele soorten die de Ardennen mijden (vgl. DE LANGHE *et al.*, l.c.; VAN ROMPAEY & DELVOSALLE, 1979). Op het zuiden geëxponeerde, uit kalksteenslag opgebouwde puinhellingen, alsmede richels en plateautjes van steile kalkrotsen (fig. 6) vormen de

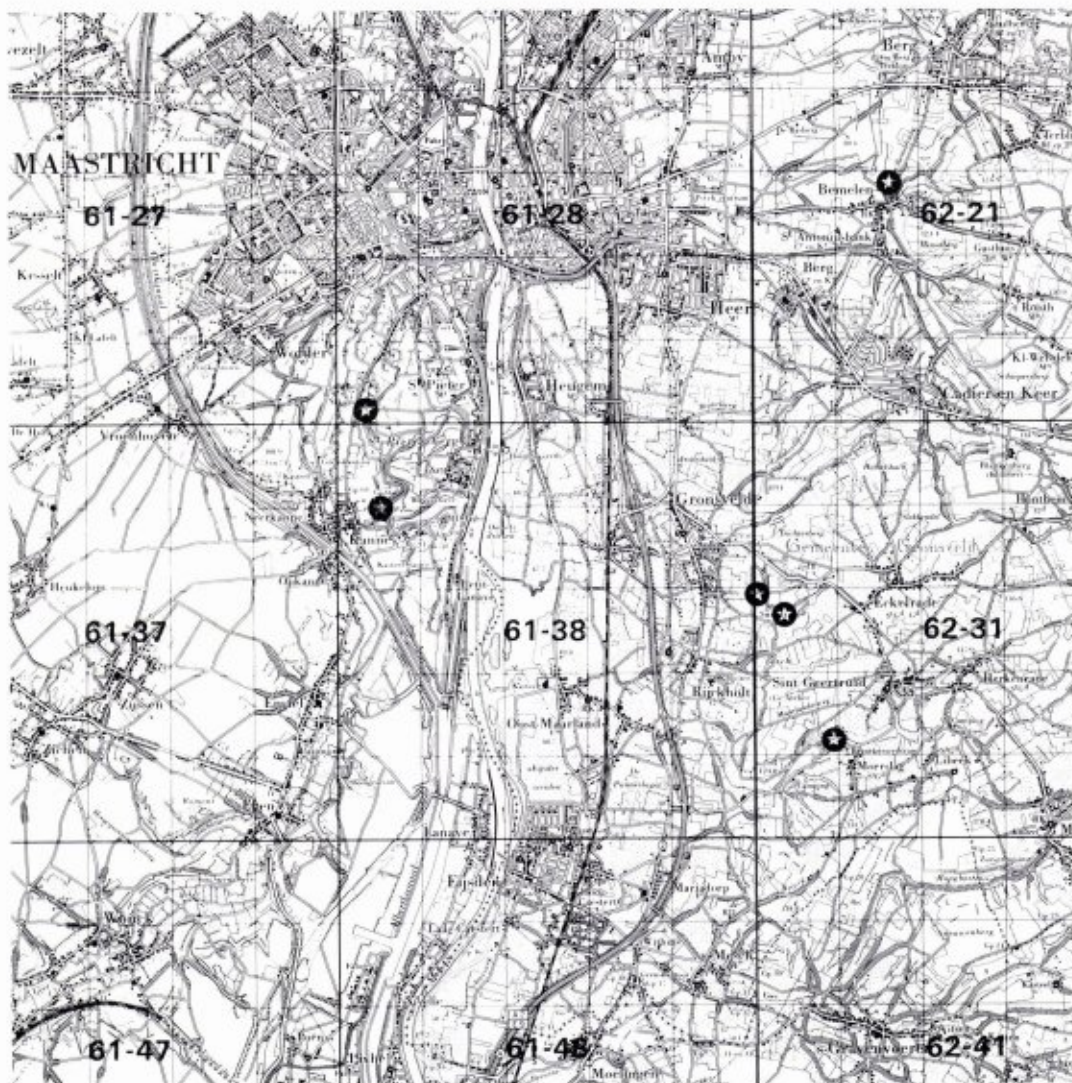
refugia voor een xerotherm, schraal grasland waarin Blauwgras dominant is en dat verder rijk is aan submediterrane en Middeneuropees-montane soorten waaronder Kogellook (*Allium sphaerocephalon*), Kalkaster (*Aster linosyris*), Briekruid (*Biscutella laevigata*), Rotsanjer (*Dianthus gratianopolitanus*), Dwergzonneroosje (*Fumana procumbens*), Kogelbloem (*Globularia punctata*), Blauwe sla (*Lactuca perennis*) en Berggamber (*Teucrium montanum*) (STIEPERAERE & FRANSEN, 1982; TANGHE, l.c.).

LEBRUN *et al.* (1949) beschouwen Blauwgras in België als een (lokale) kensoort van het Xerobromion, waarbinnen ze ondermeer een door *Sesleria* gedomineerde vorm van het Xerobrometum mosanum onderscheiden. Deze plantengemeenschap, die binnen België vrijwel beperkt is tot het Maasdal en enkele zijrivieren, is daar aangetroffen op richels van steile, natuurlijke kalksteenrotsen met een gunstige expositie en wordt behalve door Blauwgras nog gekenmerkt door o.a. Witte engbloem (*Vincetoxicum hirundinaria*), Ruige scheefkelk (*Arabis hirsuta*), Rozetsteenkers (*Cardaminopsis arenosa*) en Wimperparelgras (*Melica ciliata*) (LEBRUN *et al.*, l.c.; vgl. ook STIEPERAERE & FRANSEN, l.c. en TANGHE, l.c.).

In het Belgische "Maasdistrict" (cf. DE LANGHE *et al.*, l.c.) is Blauwgras niet zeldzaam te noemen (VAN ROMPAEY & DELVOSALLE, 1979). Ze komt daar plaatselijk zelfs massaal voor zoals bijvoorbeeld op de hellingen van het dal van de Ourthe, op minder dan 40 km van de Belgisch-Nederlandse grens. De noordelijkste vindplaats in België is gelegen in het dal van de Hohn, op circa 7 km van onze grens ten zuiden van Vaals (vgl. fig. 3), voor welke plaats de soort reeds door DE WEVER (z.j.) werd vermeld: "bij Emaburg (Moresnet) a/d Geul op Kolenkalkrotsen". De soort komt daar momenteel, samen met o.a. Witte engbloem (*Vincetoxicum hirundinaria*), voor op een slechts licht beschaduwde plek in het bos op de kop van een op het zuiden geëxponeerde, natuurlijke kalkrotswand in het zuidelijk deel van het gebied (zie ook BONGERS & GOVERS, 1985).

Figuur 4. De indeling van België en Luxemburg in plantengeografische districten volgens BOUILLENNE *et al.* (1957) met gearceerd het "Midden-Maas onderdistrict" (zie ook TANGHE, 1975).

Figuur 5. De tot op heden bekende groeiplaatsen van Blauwgras in Zuid-Limburg (★) zijn alle gelegen op de hellingen van het Maasdal en de St.-Pietersberg (topografische kaart, voorzien van uurhok raster met bijbehorende codering).

Bodem en klimaat

Waarom Blauwgras niet even algemeen is in Zuid-Limburg, is niet geheel duidelijk; zeker is alleen dat de soort hier ook vroeger een zeer zeldzame verschijning was (WEEDA, 1980).

Mogelijk zijn hierbij twee factoren van belang: de samenstelling van de bodem en het klimaat. In de concurrentie met andere grassen kan Blauwgras zich vooral goed handhaven op een minimale humusbodem, d.w.z. op een bodem die direct aan de oppervlakte stenig van aard is. De soort is bovendien zeer gevoelig voor bemesting; op een iets voedselrijkere bodem kan zij niet gedijen. Daarnaast handhaaft de soort zich op plaatsen waar het 's win-

ters (gemiddeld) zo koud is dat andere grassoorten in het voorjaar een aantal weken nodig hebben om tot bloei te komen. Blauwgras heeft van deze koude weinig last en blijkt zelfs in strengere winters geen schade op te lopen. In de hoger gelegen delen van Europa — tot 2960 m, op aan zon en wind geëxponeerde alpine berghellingen (zeer droog microklimaat) waar de sneeuw reeds vroeg verdwenen is (fig. 2) — kan zij reeds bloeiend worden aangetroffen bij temperaturen om het vriespunt! Deze prealpine soort is dan ook niet zonder meer als warmteminend (thermofiel) te bestempelen, maar veeleer als (sterk) droogteminend (xerofiel), waarbij ze ook tamelijk veel licht verlangt (zie ook ELLENBERG l.c.).

Door het bezit van een sterk ontwikkeld wortelstelsel en vrij taaie uitlo-

pers (kruipende wortelstok) is het in dichte pollen groeiende Blauwgras in staat op vrijwel onbegroeide, steile berghellingen grof steengruis en het spaarzame losse bodemmateriaal vast te houden ("Schuttstauer" resp. "Feinerdestauer") en op die manier erosie tegen te gaan en tegelijk (via humusvorming: "Humusbilder") een substraat te creëren waarin weer andere soorten kunnen kiemen. Als zodanig is de soort als een pionierplant van kalkrotsvegetaties op te vatten (ELLENBERG, l.c.; SCHUMACHER, l.c.).

Als gevolg van deze eigenschappen ondervindt het Blauwgras op aan erosie onderhevige steile hellingen waar het vegetatiedek van nature een open karakter behoudt, vrijwel geen concurrentie van andere soorten (SCHUMACHER, l.c.).

Voorts is van Blauwgras bekend dat de zaden slecht kiemen. Dit zou een van de oorzaken kunnen zijn waarom de soort zich vanuit een bestaande groeiplaats slechts zeer moeilijk kan uitbreiden. Een en ander betekent dat op plaatsen waar Blauwgras momenteel wordt aangetroffen, zij een lange (gunstige) periode tot haar beschikking gehad moet hebben om tot definitieve vestiging te komen (ELLENBERG, l.c.).

Oude opgaven

De oudste vermelding van Blauwgras voor Zuid-Limburg en daarmee voor Nederland is die van de Maastrichtse apotheker en botanicus DUMOULIN. In zijn beroemde "Guide du botaniste" uit 1868 vermeldt hij (onder no. 381) als vindplaatsen: "Dans les prés et sur les collines sèches calcaires à St-Pierre et à Gronsveld". Enigszins merkwaardig is de door Dumoulin vermelde bloeitijd van deze vroegbloeiende (maart-mei) soort, nl. juni-juli. Vermoedelijk is enige tijd getwijfeld aan deze opgave aangezien Blauwgras in

Figuur 6. Natuurlijk ontstane richels en plateau'tjes van steile kalksteenrotsen herbergen een open en zeer soortenrijke kalkrotsvegetatie: ook voor Blauwgras een (zeer) geschikte standplaats ("Roche à Lomme" in het dal van de Viroin nabij Nismes, Zuid-België; foto: B.G. Graatsma, juli 1985).

de literatuur door geen enkele andere florist uit de negentiende eeuw voor deze plaatsen wordt genoemd. Dit zou mogelijk verband kunnen houden met de door Dumoulin genoteerde foutieve opgave van de bloeitijd. Alleen FOERSTER (1878) vermeldt de opgave in zijn "Flora von Aachen", maar merkt daarbij op dat de opgave is

overgenomen uit de "Fl. von Mastr.", waarmee de reeds genoemde "Guide" van Dumoulin is bedoeld.

Pas in het begin van deze eeuw wordt Blauwgras weer in Zuid-Limburg gevonden, en wel door de Limburgse florist De Wever. In 1913 schrijft DE WEVER over Blauwgras: "Deze bergplant komt wel degelijk voor op den Pietersberg bij Cannes en op de rotsen bij 't bosch te St. Geertruide". VUYCK meldt vervolgens in 1916 dat Blauwgras in 1900 "op de rotsen bij het bosch te St.-Geertruide onder Gronsveld" is gevonden en in 1902 op de "Pietersberg bij Cannes" en baseert zich hierbij op herbariummateriaal van De Wever. Zelf heeft Vuyck Blauwgras in het voorjaar van 1916 tevergeefs gezocht op de door De Wever aangegeven plaatsen. De Wever schreef hem later dat jaar echter dat "er nog slechts geringe overblijfsels van te vinden waren".

Volgens VUYCK (l.c.) zou De Wever het niet terug vinden van deze soort o.a. toeschrijven aan het feit dat "de Zuid-Limburgsche berghellingen steeds door schapen volkomen kaal gevreten worden" (fig. 7). Ook JANSEN & WACHTER (1923) vermelden deze oorzaak: "Zeer zeldzaam is ze er, daar de schapen de groene polsters gaarne eten....". Het "Herbarium Jansen & Wachter", dat zich thans in het Rijksherbarium te Leiden bevindt, be-

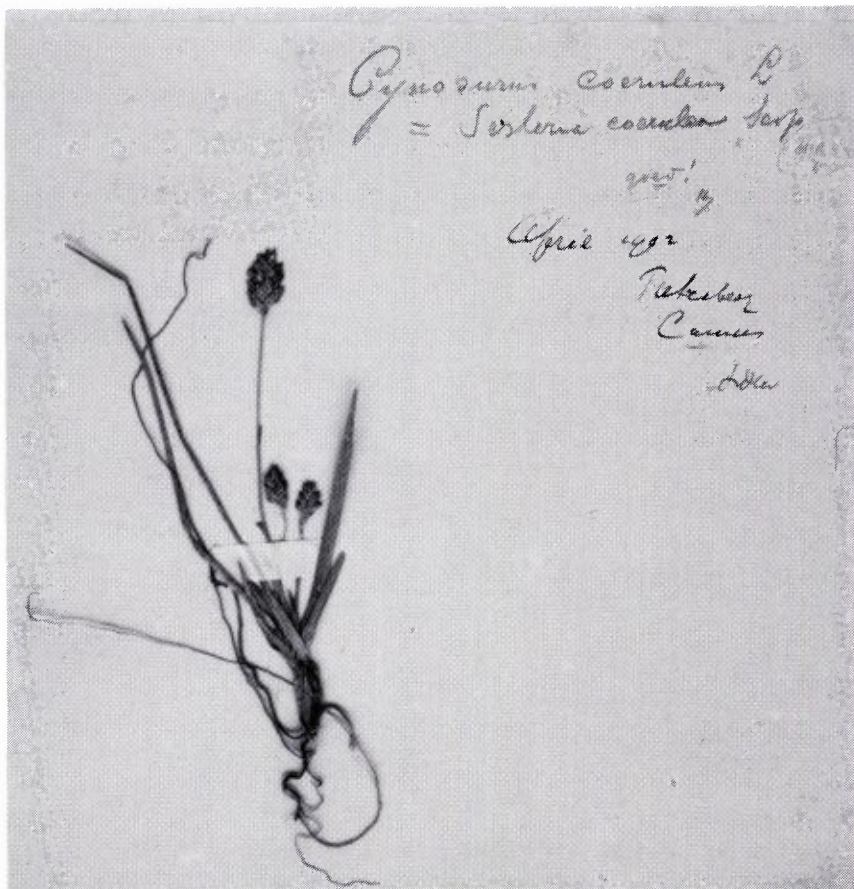
Figuur 7. Schaapskudde met scheper rond 1900 op de St.-Pietersberg ter hoogte van het zogenaamde "Marendal" (op de achtergrond). Op de plaats van dit droogdal in de westhelling, zo'n 400 m ten zuiden van de voormalige Franse Batterij, bevindt zich sinds 1939 het zogenaamde "ENCI-bos".

vat een vel met een door De Wever op 12 april 1908 op de St.-Pietersberg bij Canne verzameld exemplaar. Dit vel is naast het door De Wever geschreven etiket voorzien van een etiket van Jansen & Wachter met onder meer de notitie: "Volgens den hr A. de Wever (...) daar door schapenvraat beschadigd....". Ook het "Herbarium Kloos", eveneens opgenomen in de collectie van het Rijksherbarium, bevat vier (helaas ongedateerde) exemplaren van De Wever. Bij deze exemplaren, afkomstig van de "St. Pietersberg, Belg. grens", staat vermeld: "...wordt bijna ieder jaar door de schapen afgeknabbeld."

De vindplaats in of nabij het bos bij St.-Geertruid lijkt na 1916 uit het zicht te verdwijnen. Zo schrijft KLOOS in 1923: "Van *Sesleria coerulea* is de Pietersberg de eenige Nederlandsche vindplaats" en ook JANSEN & WACHTER (l.c.) vermelden alleen de St.-Pietersberg ("op de hellingen aan den kant van Cannes") als vindplaats. Zij beschouwden deze soort bovendien als een "unicum voor ons land".

Savelsbos en Eijsderbos

De voor het eerst door DE WEVER (1913) vermelde groeiplaats van Blauwgras bij St.-Geertruid ("op de rotsen bij 't bosch te St. Geertruide") is vrij nauwkeurig te lokaliseren. Welk bos precies bedoeld is, wordt namelijk duidelijk uit zijn aantekeningen (DE WEVER, z.j.) waarin hij bij *Sesleria* verwijst naar een groeiplaats van Aman-delwolsmelk: "Te St. Geertruide waar ze met *Euphorbia amygdaloides* (...) groeide". Bij deze soort vermeldde De Wever: "St. Geertruide: Eijdsenerbosch zuidwestflank". Bedoeld is hier dus het zgn. "Eijsderbos", dat gelegen is op de Maasdalhelling tussen St.-Geertruid in het noordoosten en Moerslag in het zuidoosten, hetgeen door DE WEVER in 1938 nog eens bevestigd wordt: "...in het bosch te Moerslag (St.-Geertruid)...". Een vrij nauwkeurige omschrijving van deze groeiplaats treffen we ook aan in SCHULING & THIJSSSE (1929): "De bosschen langs den heuvelrug van Sint-Geertruid waar de Eijdsder weg langs gaat", waarbij het opvallend is dat zij

Figuur 8. Het door De Wever in april 1902 op de westhelling van de St.-Pietersberg nabij de Franse Batterij verzamelde exemplaar van Blauwgras (Herbarium De Wever, Natuurhistorisch Museum Maastricht).

als bijzonderheid opgaven dat deze hellingen op het oosten zijn georiënteerd. Dit laatste geldt namelijk voor het ten westen van het Eijsderbos gelegen hellingbos.

Een en ander betekent dat deze vindplaats bij St.-Geertruid gelegen is in het oude IVON-hok V6.41. We hebben hier dus te maken met een "nieuwe" oude vindplaats van Blauwgras op de oostelijke Maasdalhelling. Het op het Nederlandse Atlaskaartje aangegeven uurhok V6.31 (WEEDA, 1980: onder vermelding van het Savelsbos) is gebaseerd op een schetskaartje van De Wever. Dit kaartje, getekend op de achterzijde van een (overigens blanco) etiket van het "Herbarium van A. de Wever te Nuth", bevindt zich in een exemplaar van de *Prodromus Florae Batavae* (uit 1916), dat indertijd toebehoorde aan L. Vuyck. Dit schetskaartje maakte mogelijk deel uit van de correspondentie tussen De Wever en Vuyck en vermoedelijk heeft Vuyck

dit schetskaartje gebruikt bij zijn bezoek begin april 1916 aan deze vindplaats (vgl. VUYCK, l.c.). Uit dit schetskaartje, dat betrekking heeft op "kwartierhok" V6.31.33, valt op te maken dat Blauwgras destijds op de zuidoost geëxponeerde helling van de "Schegelder Grub" ten westen van Eckelrade gevonden is. Merkwaardig is overigens dat er noch in het Herbarium De Wever noch in het Rijksherbarium een exemplaar van deze Maasdalhelling bewaard is gebleven. Mogelijk heeft ook de oudste opgave van Blauwgras in Nederland, die van Dumoulin uit 1868, betrekking op een van deze twee vindplaatsen (Eijsderbos of Savelsbos); zekerheid hieromtrent is echter niet meer te verkrijgen.

Sint-Pietersberg

De wat vage aanduiding "bij Cannes" voor de vindplaats op de St.-Pietersberg (DE WEVER, 1913; JANSEN &

WACHTER, l.c.) vinden we in de literatuur pas in 1938 voor het eerst nader omschreven. Bij de bespreking van de grassen van de St.-Pietersberg vermeldt DE WEVER (1938) voor Blauwgras namelijk: "die vroeger bij de Fransche batterij groeide". Aan de hand van deze omschrijving is ook deze groeiplaats vrij nauwkeurig te lokaliseren. Met die "batterij" wordt namelijk bedoeld een op de plateauwand van de Jekerdalhelling ten oosten van het molengehucht Nekum gelegen en thans volledig met bos begroeide heuvel. Deze kunstmatige terreinverheffing, ook wel bekend onder de namen "Napoleonsheuvel" en "De Tombe", is het restant van een in 1748 door de Fransen aangelegde militaire batterij en bevindt zich momenteel aan de rand van een verlaten, vrij jonge dagbouwmergelgroeve, de zgn. "groeve Duchateau".

De ongedateerde aantekeningen van DE WEVER geven echter een andere omschrijving van de vindplaats "bij Cannes": ".....op den Pietersberg bij de tegenwoordige groeve v.d. Swaan....". De hier bedoelde "groeve van der Zwaan" is een andere (oudere) naam voor de "groeve der N.V. Kalkmergel-Mij. 'St. Pietersberg'", de latere Nekami-groeve, die in 1962 naar Bemelen is verplaatst. Het betreft hier een in de Eerste Wereldoorlog ontstane (dagbouw-)mergelgroeve in de westhelling zo'n 400 m ten zuiden van Fort St.-Pieter en circa 750 m ten noorden (!) van de Franse Batterij. Vermoedelijk heeft hij zich in zijn aantekeningen vergist toen hij de dagbouw-groeve bij de Franse Batterij toeschreef aan het bedrijf van Van der Zwaan. Ons vermoeden wordt gesteund door het feit dat De Wever (later ?) in bovengenoemd artikel uit 1938 in één alinea naast de echte groeve Van der Zwaan (".....de Westhelling tusschen het fort en de groeve van der Zwaan....") ook de Franse Batterij noemt. Bovendien duidt de toevoeging "bij Canne" op een wat zuidelijke ligging.

Het door De Wever geschreven etiket bij het herbarium-exemplaar van Jansen & Wachter geeft nog een andere omschrijving van deze vindplaats: "Pietersberg bij Canne" waaraan toe-

gevoegd "mergelafgrav. Regout". Jansen & Wachter noteerden daarbij nog: "Volgens den hr A. de Wever nog op Nederlandsch grondgebied gevonden". Die "mergelafgraving Regout" is identiek aan de tijdens de Eerste Wereldoorlog ontstane "groeve Duchateau" naast de voormalige Franse Batterij. De door De Wever gebruikte naam van die groeve hield mogelijk verband met de nabij gelegen en in 1869 door Petrus Regout herbouwde molen van Nekum. Deze molen, sinds 1881 eigendom van de Firma Petrus Regout & Co., werd in de periode 1901-1930 gebruikt als vernis- en glazuurmolen van de N.V. Kristal-Glas en Aardewerkfabrieken "De Sphinx" die sinds 1901 eigenaresse was van het complex. Ook het ernaast gelegen landgoed "Villa Canne" behoorde toe aan de familie Regout.

Naast het exemplaar afkomstig van deze op Nederlands grondgebied gelegen groeiplaats (fig. 8), bevat het herbarium van De Wever nog een tweede, eveneens in 1902 op de St.-Pietersberg verzameld exemplaar van Blauwgras. Dit herbariumvel is evenwel voorzien van een etiket met de aantekening: "St. Pietersberg bij Cannes (Belg. gebied)" (fig. 9). Hieruit valt af te leiden dat Blauwgras behalve bij de Franse Batterij ook nog op het Belgische deel van de westhelling van de St.-Pietersberg voorkwam. De vier herbariumvellen van Blauwgras aan-

wezig in het Rijksherbarium, welke à l'afkomstig zijn van de St.-Pietersberg, bevatten echter geen nadere aanduidingen omtrent een eventuele groeiplaats op het Belgische deel. Het etiket op het ongedateerde herbariumvel van Kloos vermeldt alleen: "leg. A. de Wever. St. Pietersberg, Belg. grens." Maar een tweede schetskaartje van De Wever op de achterzijde van hetzelfde etiket als waarop hij de vindplaats in het Savelsbos aangaf (zie hiervoor), duidt ook deze vindplaats nauwkeurig aan. Uit dit kaartje valt af te leiden dat Blauwgras (in kwartierhok V5.38.31) zelfs op verscheidene plaatsen gevonden is, nl. op twee plaatsen op Belgisch grondgebied pal naast de grens tussen de grenspalen 60 en 61 (IFBL-hok E7.35.31) en bovendien iets oostelijker op een plaats op Nederlandse bodem op de noordwest geëxponeerde helling van het Popelmondedal.

Tenslotte moet nog vermeld worden dat op een "werkkaartje" van het "Wetenschappelijk Onderzoek van de St. Pietersberg" dat in 1949 en 1950 door een speciale door het Provinciaal Bestuur van Limburg ingestelde "Commissie" van die naam werd vericht (zie Natuurhist. Maandbl. 38(11): 109 en BRONGERSMA, 1958), voor Blauwgras ook een rode stip is gezet in IVON-hok V5.38.32: de oostzijde (Maasdalhelling) van de St.-Pietersberg! Hiermee zou dan de in de vijfti-

HERBARIUM A DE WEVER
Sesuvium coccineum ←
f. calcarea
 Pietersberg by Cannes (Belg gebied)
 1902 *blw*

Figuur 9. Herbarium-etiket van het door De Wever in 1902 op Belgisch gebied van de Jekerdalhelling van de St.-Pietersberg verzameld exemplaar van Blauwgras (Herbarium De Wever, Natuurhistorisch Museum Maastricht).

Figuur 10. In de jaren 50 verdwenen deel van de steile Maasdalhelling van de St.-Pietersberg tussen Lichtenberg en de Rijksgrens (de latere "Coulisse") rond 1900. De afbeelding toont voor Blauwgras zeer geschikte standplaatsen, zoals de richels en plateautjes alsmede nagenoeg onbegroeide steilranden van pure kalksteen (foto: archief Van Schaik).

ger jaren verdwenen "coulisse" bedoeld kunnen zijn (fig. 10). Helaas hebben wij geen bron kunnen vinden die aan deze notering ten grondslag ligt. Ook JONGMANS & DIEMONT (1942), die in 1941 de "coulisse" geïnventariseerd hebben, maken geen melding van het (eventueel vroegere) voorkomen van Blauwgras op dit deel van de berg. Slechts uit de beschrijving die SCHULING & THIJSE in 1929 gaven, zou men kunnen afleiden dat Blauwgras ooit ook op die oosthelling gevonden is.

Met betrekking tot de Maasdalhelling dient hier volledigheidshalve nog een vermelding van Jan G. Sloff uit 1924 genoemd te worden die de soort tijdens een excursie in juli van dat jaar meende te hebben herkend op het Belgische deel (de zgn. Thier de Lanaye) nabij het dorp Lanaye (SLOFF, 1924).

Verloren gewaad....

In 1954 publiceerden VAN OOSTSTROOM & REICHELGT een nieuwe vondst van Blauwgras door J. Land-

wehr, die de soort in 1949 aantrof in graspolen die hij op de Bemelerberg had uitgestoken (Landwehr, schrift. meded. d.d. 1954 met exakte plaatsaanduiding in IVON-archief). Het zou, in tegenstelling tot wat HILLEGERS (1984) vermeldt, de eerste en enige opgave voor deze plaats blijven (WEE-DA, 1980; VAN DER MEJDEN *et al.*, 1983)

en bovendien de laatste voor ons land (fig. 11).

Vermeldenswaard is nog dat Landwehr in zijn mededeling schreef dat in dezelfde pol ook Zilverhaver (*Aira Caryophyllea*), een soort van doorgaans kalkarme zand- en lössgronden, werd aangetroffen en bovendien Kweekdravik (*Bromus inermis*). Deze laatste op-

Figuur 11. De Bemelerberg eind jaren 40 waar Blauwgras in 1949 voor het laatst in Nederland werd waargenomen (naar een prentbriefkaart uit 1949; collectie B.G. Graatsma).

gave moet echter, mede gezien de verbreiding van de soort in Nederland (zie WEEOA, 1985), als twijfelachtig worden beschouwd (mond. meded. E.J. Weeda).

Wanneer Blauwgras voor het laatst op de door DE WEVER (z.j.; 1913) genoemde groeiplaatsen gezien is, is niet met zekerheid te zeggen. Afgaande op de door VUYCK (l.c.) aangehaalde correspondentie met De Wever (zie hiervoor) zou men echter kunnen concluderen dat Blauwgras in 1916 nog sporadisch ("geringe overblijfsels" aldus De Wever) op zowel de oostelijke Maasdalhelling als de St.-Pietersberg voorkwam. Het zou dan de laatste zekere opgave zijn voor de groeiplaatsen bij St.-Geertruid: uit de vermelding door SCHUILING & THUSSE (l.c.) voor het Eijsderbos kan niet met zekerheid worden opgemaakt of deze op de periode na 1916 betrekking heeft. Ook de aantekeningen van DE WEVER (z.j.) verschaffen omtrent een laatste waarneming bij St.-Geertruid geen nadere gegevens terwijl zijn herbarium, i.t.t. hetgeen VUYCK (l.c.) vermeldt, geen enkel exemplaar van de oostelijke Maasdalhelling bevat. Ook de herbariumvellen die zich in het Rijksherbarium bevinden, bevatten uitsluitend exemplaren van de St.-Pietersberg. Met betrekking tot de vindplaatsen op de St.-Pietersberg vermeldt DE WEVER (z.j.) in zijn aantekeningen dat Blauwgras "sedert 1919 door mergelafgraving op den Pietersberg (...) geheel verdwenen" is. JANSEN & WACHTER wekken in 1923 echter de suggestie dat de soort daar nog voor zou komen. Van de vier herbariumvellen aanwezig in het Rijksherbarium zijn er twee gedateerd en deze bevestigen in feite beide (tegenstrijdige) opgaven. Bij het exemplaar uit het "Herbarium Jansen & Wachter" dat door De Wever op 12 april 1908 is verzameld, vermeldt De Wever: "In 1917 door afgrav. vermoed. geheel verdwenen" hetgeen op hetzelfde vel door Jansen & Wachter nog eens wordt bevestigd: "...is daar in 1917 geheel verdwenen". Het andere gedateerde herbariumvel in het Rijksherbarium bevat een door K.J.J. Waldeck in juni 1924 (!) op de St.-Pietersberg verzameld

Figuur 12. De ingangspartij van de voormalige "groeve Marendal" in het noordwestelijk deel van het gelijknamige droogdal anno 1915 (vgl. fig. 7; foto: Alex. Simays, collectie M. Wijnen).

exemplaar. Deze opgave bevat helaas geen nadere plaatsaanduiding. In 1932 schrijft DE WEVER tenslotte: "Zoowel te St. Geertruide als op de Pietersberg niet meer te vinden".

Hoewel het Blauwgras o.a. door zijn vroege bloei gemakkelijk over het hoofd kan worden gezien (VUYCK, l.c.; WEEOA, 1980) werd de soort ook bij intensieve veldstudies niet meer teruggevonden. DIEMONT & VAN DE VEN schreven in 1953 in hun verhandeling over de Zuidlimburgse kalkgraslanden dan ook: "*Sesleria coerulea* komt sedert geruimen tijd niet meer voor". Ook WILLEMS & BLANCKENBORG (1975) troffen Blauwgras niet meer aan tijdens hun onderzoek aan de kalkgraslanden van de St.-Pietersberg. Hetzelfde geldt voor de Bemelerberg waar Blauwgras sinds 1949 niet meer is waargenomen (HENNEKENS & SCHAMINÉE, 1980; HILLEGERS, l.c.).

Als reden van verdwijnen noemde DE WEVER in 1932 bebossing (van de mergelrotsen bij St.-Geertruid) en ontginningen (mergelwinning in dagbouw op de St.-Pietersberg). Oorspronkelijk — d.w.z. vóór 1914 — werd de westkant van de Franse Batterij nl. nog gekenmerkt door een naar het westen hellend en met schraal grasland begroeid kalkplateau, waaronder in de periode 1880-ca. 1910 door mergel-

winning (blokkbreken) de onderaardse kalksteengroeve "De Tombe" ontstaan is. De bovenrand van de groeve-ingen was net zoals die van de naburige "groeve Marendal" (fig. 12) en de huidige "Duivelsgrot", gekenmerkt door vrijwel onbegroeide mergelrots. Vooral de overgang van het schrale kalkgrasland bovenop het plateau naar de steile mergelwand moet destijds een geschikte standplaats voor Blauwgras geweest zijn. Tijdens de Eerste Wereldoorlog echter is men overgegaan op dagbouwwinning van losse mergel (met als resultaat de huidige "groeve Duchateau", door De Wever ook wel aangeduid als "mergelafgraving Regout") waardoor die onderaardse groeve grotendeels verdwenen is (fig. 13). Met deze groeve verdween ook de ingangspartij alsmede de plateaurand en daarmee de vermoedelijke door De Wever bedoelde groeiplaats van Blauwgras. Volgens zijn ongedateerde aantekeningen: "Sedert 1919 door mergelafgraving (...) geheel verdwenen" (DE WEVER, z.j.) terwijl hij op het herbariumvel van Jansen & Wachter vermeldt: "In 1917 door afgrav. vermoed. geheel verdwenen". Over het lot van de vindplaatsen op het Belgisch deel van de St.-Pietersberg en in het Popelmondedal wordt nergens gerept. Mogelijk is het in juni 1924 door K.J.J. Waldeck ver-

zamelde exemplaar afkomstig van dit deel van de St.-Pietersberg.

In het geval van het Eijsderbos bij St.-Geertruid doelde De Wever toen hij schreef over "bebossching" waarschijnlijk op een natuurlijke uitbreiding van bomen en struiken (houtopslag als gevolg van stopzetting van hakhoutbeheer of het uitblijven van beweiding door schapen). Dit blijkt ook uit zijn aantekeningen (DE WEVER, z.j.) als hij het heeft over "door 't houtge-was overgroeid en verdwenen."

...maar teruggevonden

Het was dan ook een hele verrassing dat in de zomer van 1986, na zo'n 36 jaar niet meer in Zuid-Limburg en daarmee in Nederland te zijn waargenomen, in het Savelsbos op de oostelijke Maasdalhelling ten oosten van Gronsveld door de eerste auteur min of meer per toeval enkele polletjes Blauwgras werden aangetroffen (fig. 14a). De soort groeit daar op een licht op het westen geëxponeerde mergelrots langs een pad in het bos (fig. 14b), ongeveer 400 m ten noordwesten van de door De Wever aangegeven groeiplaats (vgl. fig. 5). De mergelrots zelf is verder, op een nage-nog gesloten mosdek en een enkele hogere plant na, vrijwel onbegroeid en bevat over grote delen slechts een zeer ondiepe bodem. De populatie bestaat uit enkele niet-bloeiende pollen

Figuur 13. Dagbouwwinning van losse mergel rond 1914 in de "groeve Duchateau" naast de voormalige Franse Batterij (voor de huidige situatie zie fig. 15). Op de achtergrond de westelijke Jekerdalhelling (Cannerberg / Louwberg; foto: collectie M. Wijnen).

(fig. 14a) en ze wordt sterk overschaduwd door het omringende bos. De soort lijdt op deze schaduwrijke plek dan ook een kommervol bestaan en waarschijnlijk heeft zij al jaren niet gebloeid. Blauwgras groeit hier in gezelschap van Vingerzegge (*Carex digitata*) en Muurhavikskruid (*Hieracium murorum*) die beide goed lijken te floreren. Waar de mergel met een iets dikkere laag grond bedekt is, groeit Schaduwgras (*Poa nemoralis*), terwijl Klimop (*Hedera helix*) zich overal uitbreidt en een bedreiging vormt voor alle hier genoemde soorten. Vermoedelijk groeit Blauwgras al tien-

tallen jaren op deze plaats maar is zij al die tijd over het hoofd gezien. Ook VAN DEN BROEK & DIEMONT (1966) hebben de soort tijdens hun gedetailleerde bodem- en vegetatiekartering van dit deel van het Savelsbos-complex niet waargenomen. Verwonderlijk is dit natuurlijk niet: niemand verwachtte meer Blauwgras te vinden en zeker niet op inmiddels zwaar beschaduwde kalkrotsen in het Savelsbos. De plaats waar het hier om gaat is vanouds bos geweest en voor zover ons bekend nooit kalkgrasland. Wel heeft hier tot voor circa 50 jaar hakhoutbeheer plaatsgevonden, terwijl in de onmid-

Figuur 14. De in 1986 ontdekte populatie van Blauwgras in het Savelsbos nabij Gronsveld. Het betreft slechts enkele vegetatieve polletjes (a) op een mergelrots langs een vrij breed pad (b), met op de achtergrond het Maasdal (foto a: E. Blink, 2 juni 1986; foto b: B.G. Graatsma, 15 december 1986).

dellijke omgeving een kalksteen- en een kiezelgroeve zijn geëxploiteerd (zie ook VAN DEN BROEK & DIEMONT, l.c.). Bovendien bevindt de groeiplaats zich langs een vrij breed pad (fig. 14b). Er moeten dan ook zeker de nodige open plekken zijn geweest.

Kennelijk heeft Blauwgras zich jaren vegetatief kunnen handhaven op de vrijwel kale kalksteenrotsen. Deze per toeval ontdekte en vermoedelijk al zeer lang bestaande groeiplaats zou kunnen betekenen dat de soort zich (in vegetatieve toestand) mogelijk ook nog op andere plaatsen in Zuid-Limburg heeft weten te handhaven. Het ligt dan ook voor de hand dat dergelijke kalkrijke, stenige milieus, die vooral bij oude (kleinschalige) kalksteengroeven te vinden zijn, de komende jaren extra aandacht zullen krijgen.

Zo herbergt de Jekerdalhelling van de St.-Pietersberg gezien het vroegere voorkomen op tenminste drie plaatsen, nog verschillende mogelijke groeiplaatsen, waaronder de directe omgeving van de voormalige Franse Batterij. De eerder genoemde dagbouwexploitatie heeft daar nl. een situatie doen ontstaan die waarschijnlijk veel gelijkenis vertoont met de "oorspronkelijke" situatie: de uit richels, plateau'tjes en steilrandjes opgebouwde bovenrand van de "groeve Duchateau" bevat nog steeds elementen van vegetaties die kenmerkend zijn voor de overgang van kalkgrasland naar dagzomende, vrijwel onbegroeide kalksteen (fig. 15). Andere mogelijkheden bieden de directe omgeving van de Duivelsgrot in het Popelmondedal en een deel van de voormalige Nekami-groeve.

Maar ook op andere plaatsen in Zuid-Limburg waar kalksteen dagzoomt zou nog eens grondig naar Blauwgras gezocht moeten worden. Hierbij wordt natuurlijk in eerste instantie gedacht aan verschillende plaatsen in het Savelsbos en Eijsderbos en aan de Bemelerberg. Zoeken in het vroege voorjaar (maart-april) heeft daarbij als voordeel dat ook eventueel bloeiende planten gemakkelijker ontdekt zouden kunnen worden, hoewel wij de kans daarop vrij klein achten.

Figuur 15. De in de Eerste Wereldoorlog door dagbouwwinning ontstane "groeve Duchateau" naast de voormalige Franse Batterij (linksboven, door houtgewas overgroeid). De door boom- en struikopslag overschaduwde bovenrand (m.n. links) alsmede de intensief betreden delen (rechts) zijn goed zichtbaar (situatie 1983; foto: B.G. Graatsma).

Bloeiende exemplaren zijn herkenbaar aan de eivormige, dichtbloemige bloeiwijzen (fig. 16). Aan het feit dat deze bloeiwijzen blauwachtig aangelopen zijn, ontleent het Blauwgras (*Sesleria bleuâtre*, *Blaugras*, *Blue Sesleria*) zijn naam. Dit gras heeft overigens niets te maken met de bekende, soortenrijke "blauwgraslanden"; deze onbemeste schrale, vochtige hooilanden danken hun typerende kleur aan Blauwe zegge (*Carex panicea*), Pijpestrootje (*Molinia caerulea*) en Tandjesgras (*Danthonia decumbens*). "Sesleria" daarentegen is vernoemd naar een "geneesheer" te Venetië, wiens "kruidtuin" door de naamgever — prof. G.A. Scopoli (1723-1788) — dikwijls met veel genoegen bezocht werd (ANON., 1782).

De niet-bloeiende planten kunnen in eerste instantie herkend worden aan de in een plotseling toegespitste punt

eindigende bladtoppen. Een sterke loupe kan daarna een van de doorslaggevende kenmerken, een tongetje van kleine haartjes (fig. 16) laten zien.

Hoe lang nog?

Hiervoor is reeds gesteld dat de nu gevonden exemplaren in het Savelsbos er niet bijzonder florissant bij staan. Ze dreigen overwoekerd te worden door o.a. Klimop en staan duidelijk te veel in de schaduw. Zolang het terrein geheel bebost blijft zal het Blauwgras hier wel niet meer in bloei komen en uiteindelijk toch afsterven. Kappen van enkele bomen en het verwijderen van Klimop zou de levenskansen van het Blauwgras hier echter aanzienlijk kunnen vergroten en bovendien ook een gunstig effect kunnen hebben op de hier nog wel in een groot aantal

exemplaren groeiende (en bloeiende) Vingerzegge.

Een enigszins vergelijkbare situatie doet zich momenteel ook voor bij de groeve-randen nabij de voormalige Franse Batterij, waar als gevolg van overschaduwning door opschietende struiken en bomen en een te intensieve recreatie (betreding) de voor kalkrotsen typische vegetatie nog slechts zeer fragmentarisch aanwezig is (fig. 15; DE GRAAF et al., 1983).

Overigens zou niet alleen op beide hier genoemde plaatsen, maar ook elders in Zuid-Limburg het weer verwijderen van niet-typische begroeiing op dagzomende kalksteen een gunstig effect kunnen hebben op de ontwikkeling van een karakteristieke kalkrotsflora.

Of de vier of vijf nu nog aanwezige polletjes Blauwgras in het Savelsbos, die al met al maar enkele vierkante decimeters in beslag nemen, zich nog weer tot een levenskrachtige populatie kunnen ontwikkelen is twijfelachtig. Wanneer echter na grondig zoeken geen andere populaties in Zuid-Limburg worden aangetroffen, zal zonder het uitvoeren van de hiervoor genoemde maatregelen Blauwgras waarschijnlijk alsnog binnen enkele jaren kunnen worden toegevoegd aan de lijst van soorten "waarvan met zekerheid kan worden aangenomen dat ze na 1900 uit ons land zijn verdwenen". Het nemen van deze maatregelen op zeer korte termijn is in ieder geval de moeite waard, ook als het Blauwgras alsnog verloren zou gaan...

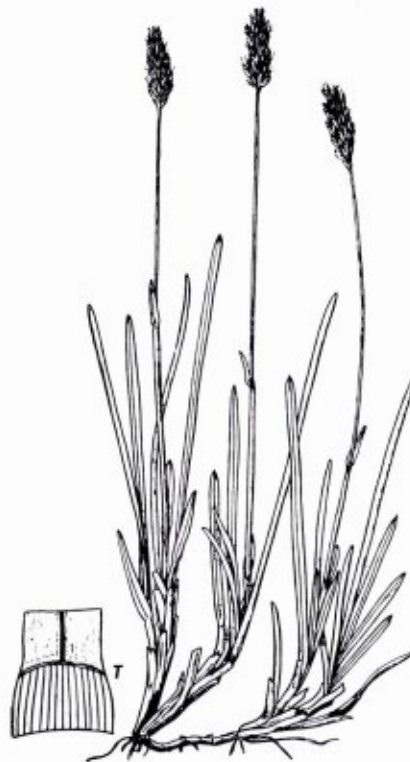
Dankwoord

Mevrouw drs. C.L. Plate en de heren W.J. Holverda en dr. R. van der Meijden (allen Rijksherbarium, Leiden) stelden herbariummateriaal en andere gegevens beschikbaar, de heer drs. E.J. Weeda gaf commentaar op een eerdere versie van het manuscript en de heer M. Wijnen stond enkele foto's uit zijn collectie af. Zij worden hartelijk bedankt.

Summary

Sesleria albicans Kit. ex Schultes: thought to be extinct but found again in the Netherlands.

The first record of *Sesleria albicans* (Blue Sesleria) in the Netherlands dates from 1868 when the

Figuur 16. Blauwgras met o.a. een detail van het tongetje (T; uit HUAARD, 1985).

species was mentioned for grasslands and dry calcareous hills near St. Pieter (Maastricht) and Gronsveld in the farthest south of the province of Limburg. It took more than 30 years before *S. albicans* was recorded again. In 1900 specimens were gathered near Gronsveld and in 1902 on both sides of the Belgian-Dutch border on the St.-Pietersberg. Only a few finds of *S. albicans* on these places were recorded since, the last one dating from 1924.

Until recent, the last record of *S. albicans* dated from 1949, when the species was grown in a grass sample from the Bemelerberg near Bemelen. Eversince *S. albicans* was thought to be extinct in the Netherlands.

The authors amply discuss all records of *S. albicans* in the Netherlands and conclude that this species must have grown on at least 3 places on the eastside of the river Meuse and on at least 3 places on the grassland slopes of the St.-Pietersberg on the west side.

In 1986 *S. albicans* was found again on calcareous rocks in woodlands near Gronsveld. The population consists of only a few plants occupying less than a square foot and the site is overshadowed by trees, reason why the authors fear that this small population is doomed to disappear if no suitable management measures are taken.

The habitat and spread of *S. albicans* are briefly discussed in order to describe possible places in the area where this species should be looked for: the species might have been overlooked during the last decades.

Literatuur

- ANONYMUS, 1782. Natuurlijke historie of uitvoerige beschrijving der dieren, planten en mineralen, volgens het Samenstel van den Heer Linnaeus. Tweede deel, dertiende stuk. De Grasplanten. Amsterdam; F. Houttuyn.
- BONGERS, M.G.H. & A.A.M. GOVERS, 1985. Het dal van de Hohn. Vegetatie en bodem van een natuurgebied in Noordoost-België. Publ. Natuurhist. Gen. Limburg. Reeks XXXV, afl. 1-2: 1-44.
- BOUILLENNE, R., F. DARMONT, P. DEUSE, P. DUVIGNEAUD, A. GALOUX, L. HAUMAN, A. MONDYER & L. REICHLING, 1957. Phytogeographie I. Atlas van België, blad 19A.
- BROEK, J.M.M. VAN DEN & W.H. DIEMONT, 1966. Het Savelsbos. Bosgezelschappen en Bodem. Wageningen; Centrum voor Landbouwpublikaties en Landbouwdocumentatie.
- BRONGERSMA, L.D., 1958. Verslag over het faunistisch en floristisch onderzoek. Natuurhist. Maandbl. 47(3/4): 31-37.
- DIEMONT, W.H. & A.J.H.M. VAN DE VEN, 1953. De kalkgraslanden van Zuid-Limburg (*Mesobrometum koelerietosum cristatae*). A. De Phanerogamen. Publ. Natuurhist. Gen. Limburg. Reeks VI: 3-20.
- DUMOULIN, L.J.G., 1868. Guide du Botaniste dans les environs de Maastricht. Maastricht; Ch. Hollman.
- ELLENBERG, H., 1982. Vegetation Mitteleuropas mit den Alpen in ökologischer Sicht. 3., verb. Aufl. Stuttgart; Ulmer.
- FOERSTER, A., 1878. Flora Excursoria des Regierungsbezirkes Aachen sowie der angrenzenden Gebiete des belgischen und holländischen Provinz Limburg. Phanerogamen und Gefäßkryptogamen. Aachen; Verlag Rudolf Barth.
- GRAAF, D.T.H. DE, B.G. GRAATSMA, R.W.J.M. VAN DER HAM & J.H. WILLEMS, 1983. Flora en vegetatie van de Sint Pietersberg: vergane glorie en behouden rijkdom. In: D.C. VAN SCHAIK et al. De Sint Pietersberg; met een aanvullend gedeelte van 1938-1983. Thorn; EF & EF: 487-524.
- HEGI, G., 1906. Illustrierte Flora von Mitteleuropa. I. München; Verlag J.F. Lehmann.
- HENNEKENS, S. & J. SCHAMINÉE, 1980. De fenologie van de Bemelerberg. De Levende Natuur 82(1): 17-28.
- HILLEGERS, H., 1984. De geschiedenis van de vegetatie en de functionele betekenis van de Bemelerberg. In: De Bemelerberg. Publ. Natuurhist. Gen. Limburg. Reeks XXXIV, afl. 1-5: 13-18.
- HUBBARD, C.E., 1985. Gräser. Beschreibung, Verbreitung, Verwendung. 2., überarbeitete und ergänzte Aufl. Stuttgart; Ulmer.
- JANSEN & WACHTER, 1923. De grasflora van den St. Pietersberg. De Levende Natuur 28(2): 55-57.
- JONGMANS, W.J. & W.H. DIEMONT, 1942. Geologische en Botanische beschouwingen over den Pietersberg en den rechter Maasoever. Meded. beh. Jaarversl. over 1940 en 1941. Heerlen; Geol. Bureau voor het Mijnged. Geol. Stichting: 57-72.
- KLAPP, E., 1974. Taschenbuch der Gräser. 10. Aufl. Berlin/Hamburg; Verlag Paul Parey.
- KLOOS JR., A.W., 1923. Planten van den Pietersberg. De Levende Natuur 28(2): 49-50.
- LANGHE, J.E. DE, L. DELVOSALLE, J. DUVIGNEAUD, J. LAMBINON & C. VANDEN BERGHEM, 1983. Flora van

- België, het Groothertogdom Luxemburg, Noord-Frankrijk en de aangrenzende gebieden. Meise; Nationale Plantentuin van België.
- LEBRUN, J., A. NOIRFALISE, P. HEINEMANN & C. VANDEN BERGHEN, 1949. Les associations végétales de Belgique. Bull. Soc. Roy. Bot. Belg. 82(1) : 105-207.
- MEIGEN, J.W. & H.L. WENIGER, 1819. Systematisches Verzeichniss der an den Ufern des Rheins, der Roer, der Maas, der Ourte, und in den angränzenden Gegenden wild wachsenden und gebaut werdenden phanerogamischen Pflanzen. Köln; H. Rommerskirchen.
- MEIJDEN, R. VAN DER, E.J. WEEDA, F.A.C.B. ADEMA & G.J. DE JONCHEERE, 1983. Heukels/Van der Meijden, Flora van Nederland. 20e dr. Groningen; Wolters-Noordhoff.
- MEIJDEN, R. VAN DER & L. VANHECKE, 1986. Naamlijst van de flora van Nederland en België. Gorteria 13(5/6) : 87-170.
- MEUSEL, H., E. JÄGER & E. WEINERT, 1965. Vergleichende Chorologie der zentraleuropäischen Flora. Karten. Jena; Gustav Fischer Verlag.
- OBERDORFER, E., 1978. Süddeutsche Pflanzengesellschaften. Teil II. 2., stark bearb. Aufl. Stuttgart; Gustav Fischer Verlag.
- OOSTSTROOM, S.J. VAN & TH. J. REICHGELT, 1954. Nieuwe vondsten van zeldzame planten in Nederland in 1953. De Levende Natuur 57(12): 234-239.
- ROMPAEY, E. VAN & L. DELVOSALLE, 1978. Atlas van de Belgische en Luxemburgse Flora; Pteridofyten en Spermatofyten. Tekstgedeelte. Meise; Nationale Plantentuin van België.
- ROMPAEY, E. VAN & L. DELVOSALLE, 1979. Atlas van de Belgische en Luxemburgse Flora; Pteridofyten en Spermatofyten, 2e ed. Meise; Nationale Plantentuin van België.
- SCHUILLING, R. & JAC. P. THUISSE, 1929. De St. Pietersberg. Handleiding bij de Aardrijkskundige Wandplaten van Nederland, door R. Schuiling en J.M. de Feyter, no. XXX. Groningen; Noordhoff.
- SCHUMACHER, W., 1977. Flora und Vegetation der Sötenicher Kalkmulde (Eifel). Decheniana, Beihefte 19: 1-215. Bonn.
- SCHWICKERATH, M., 1933. Die Vegetation der Kalktriften (Bromion-erecti-Verband) des nördlichen Westdeutschlands. Botanische Jahrbücher LXV (2/3): 212-252.
- SCHWICKERATH, M., 1944. Das Hohe Venn und seine Randgebiete. Vegetation, Boden und Landschaft. Jena; Verlag von Gustav Fischer.
- SLOFF, J.G., 1924. Alweer de St. Pietersberg. De Levende Natuur 29(6): 161-168.
- STIEPERAERE, H. & K. FRANSEN, 1982. Standaardlijst van de Belgische vaatplanten, met aanduiding van hun zeldzaamheid en socio-ecologische groep. Dumortiera 22: 1-41.
- STOTT, P.A., 1971. A Mesobrometum referable to the sub-association Mesobrometum seslerio polygaletosum Tüxen described for the Somme valley. Vegetatio 23(1-2): 61-70.
- TANGHE, M., 1975. Fytogeografie; commentaar bij de bladen 19A en 19B (Fytogeografie I en II) van de Atlas van België. Gent; Commissie voor de Nationale Atlas.
- VUYCK, L., 1916. Prodrômus Florae Batavae, ed. 2, 1(4). Monocotyledoneae. Groningen; M. de Waal.
- WEEDA, E.J., 1980. *Sesleria caerulea* (L.) Ard. In: J. MENNEMA, A.J., QUENÉ-BOTERENBROOD & C.L. PLATE. Atlas van de Nederlandse Flora 1. Uitgestorven en zeer zeldzame planten. Amsterdam; Kosmos: 186.
- WEEDA, E.J., 1985. *Bromus inermis* Leyss. In: J. MENNEMA, A.J., QUENÉ - BOTERENBROOD & C.L. PLATE. Atlas van de Nederlandse Flora 2. Zeldzame en vrij zeldzame planten. Utrecht; Bohn, Scheltema & Holkema: 88.
- WESTHOFF, V. & A.J. DEN HELD, 1975. Plantengemeenschappen in Nederland. 2e dr. Zutphen; Thieme.
- WESTHOFF, V., P.A. BAKKER, C.G. VAN LEEUWEN & E.E. VAN DER VOO, 1970. Wilde planten; flora en vegetatie in onze natuurgebieden. Dl. 1. 's-Graveland; Ver. tot Beh. v. Natuurmon.
- WEVER, A. DE, zonder jaar. Manuscript-aanteekeningen. Maastricht; Natuurhistorisch Museum Maastricht.
- WEVER, A. DE, 1913. Lijst van wildgroeiende en eenige gekweekte planten in Z.-Limburg, III. Jaarb. Natuurhist. Gen. Limburg 1913: 43-115.
- WEVER, A. DE, 1932. De Zuid-limburgsche flora, winst en verlies over 1922-1932 (vervolg). Natuurhist. Maandbl. 21(5): 68-69.
- WEVER, A. DE, 1938. Planten van den St. Pietersberg. In: D.C. VAN SCHAİK. De Sint Pietersberg. Maastricht; Leiter-Nypels: 187-257.
- WILLEMS, J.H. & F.G. BLANCKENBORG, 1975. Kalkgraslandvegetaties van de St. Pietersberg ten zuiden van Maastricht. Publ. Natuurhist. Gen. Limburg. Reeks XXV, afl. 1: 1-24.

Nogmaals hakhout, nogmaals een reactie

F.S. VAN WESTREENEN en PH. BOSSENBROEK
p/a Staatsbosbeheer, Postbus 103, 6040 AC Roermond.

In het Natuurhistorisch Maandblad 75(10)1986 publiceerde DE KROON een zeer interessant artikel over de vegetaties van de Zuidlimburgse hellingbossen in relatie tot het hakhoutbeheer (p. 162-192). Een groot aantal aspecten van het (voormalig) hakhoutbeheer worden onder de aandacht gebracht. Alleen al dit laatste geeft het artikel een zekere waarde: eindelijk weer eens de aandacht gericht op het begrip hakhout! Dat het Zuidlimburgse hakhout doorgaans letterlijk en figuurlijk in de schaduw staat is overigens wel begrijpelijk. Zowel het hakhoutbeheer zelf (vooral historische aspecten) als de gevolgen hiervan op het milieu zijn grotendeels nog onbekend. Een discussie over verleden-heden-toekomst is dan ook verre van eenvoudig. Het artikel van De Kroon biedt ons nu weer wat gespreksstof en geeft ons aanleiding tot het plaatsen van enkele opmerkingen.

Fundamenteel kan er waarschijnlijk vanuit worden gegaan dat wat in oud doorgesloten hakhout momenteel plaatsvindt, vergelijkbaar is met ontwikkelingen in andere levensgemeenschappen. Zo is de sterke toename

van grassen en boomsoorten in heide-terreinen en afgetakelde hoogveenrestanten, de toename van grassen in de ondergroei van bossen op de voedselarme gronden, de toename van soorten als Adelaarsvaren en braam

in veel (Zuidlimburgse) bossen, de toenemende dominantie van een soort als Gevinde kortsteel in kalkgraslanden, enz. enerzijds te zien als een gevolg van het wegvallen van een gedurende lange tijd consequent toegepaste beheersmethode, en kan anderzijds worden beschouwd als een gevolg (met een versterkend effect) van de toenemende atmosferische depositie (luchtverontreiniging). In dit verband is er sprake van een schokeffect: de kringloop van organische stof en mineralen stagneert zodanig dat een ophoping (vervuiling) in het systeem plaatsvindt. Hoewel De Kroon dit slechts veronderstelt (p. 184), mag er vanuit worden gegaan dat de decompositie-snelheid van het

strooisel sterk is afgenomen en een ophoping inderdaad plaatsvindt (zie bijv. het Vakbl.v.Biol. 66(20)1986; div. artikelen).

Uiteraard zou men in het natuurbeheer moeten trachten de voornoemde "stress-situatie" te doorbreken door de kringloop van organische stof en mineralen te herstellen. De vraag is hoe en op welk niveau? Veel ecosystemen functioneerden vooral omdat regelmatig uit het systeem materiaal werd afgevoerd (bijv. door plaggen, hooien, strooiselroof, beweiding, enz.). Meestal overtrof de afvoer de aanvoer of aanmaak van organische stof en/of mineralen, zodat er sprake was van een verschraving. In zo'n situatie was er beslist geen "natuurlijk evenwicht"¹.

De mate van de biomassa productie hoeft geen beperkende factor te zijn voor een kringloopsysteem. De mate van de decompositie van biomassa is dat echter wél. Het wordt steeds duidelijker dat de decompositie-snelheid sterk wordt beïnvloed door o.a. luchtverontreiniging (met name door N-verbindingen) en zware metalen.

De aanvoer van stikstof uit de lucht vergroot de aanmaak van biomassa en verkleint tegelijkertijd de afbraak-snelheid daarvan. Zoals gezegd, het gevolg is een ophoping. De conclusie zou dus kunnen zijn dat door af te voeren uit een systeem de kringloop kan worden hersteld. Er dienen dan een tweetal zaken te gebeuren:

- a. een eenmalige afvoer van het tot nu toe opgehoopte materiaal,
- b. een periodieke afvoer om ophoping te voorkomen.

In het heidebeheer wordt deze methode reeds toegepast. Eenmalig wordt door (mechanisch) plaggen het opgehoopte materiaal afgevoerd. Daarna vindt door maaien en/of beweiden een periodieke afvoer en uitspoeling

plaats. Hierbij dient men wel te bedenken dat een en ander slechts mogelijk is bij gunstige economische omstandigheden (tegen de achtergrond van een andere doelstelling gold dit vroeger overigens ook!).

In het (hakhout)bos ligt de problematiek veel gecompliceerder.

De afvoer van opgehoopt materiaal (strooisel) valt tegenwoordig nauwelijks te realiseren. Een mechanische verwijdering is praktisch onmogelijk en werkzaamheden in handkracht zijn veel te duur. Desalniettemin zijn experimenten in deze richting zeker aan te bevelen. Vooralsnog resteert alleen een mogelijke periodieke verwijdering van de jaarlijkse aanvoer. Zowel de decompositiesnelheid als de uit- en afspoeling kan worden vergroot door bijvoorbeeld het (her)introduceren van een bosbeweiding. Overeenkomstig deze methode is een experiment gaande in het Gerendalsbos. Een andere methode is misschien het (her)introduceren van een hakhoutbeheer, maar daar komen we nog op terug. Hoe dan ook, zelfs bij een te verwachten afname van atmosferische N-verbindingen zal de bestaande ophoping hoogstwaarschijnlijk slechts langzaam kunnen afnemen door in een kringloopsysteem terug te keren. Hierbij speelt onder andere de factor licht een belangrijke rol (zie ook het artikel van De Kroon).

Hakhout of een ander bosbeheer? Vermoedelijk is het experiment in het Oombos tot nu toe mislukt omdat alleen een eenmalige kap van het oude doorgeschoten hakhout heeft plaatsgevonden. Van een echt hakhoutbeheer is (nog) geen sprake geweest. Hakhoutbeheer is misschien wel de meest intensieve vorm van bosbeheer en in tegenstelling tot De Kroon (p. 179) stellen we dat er vroeger veel arbeid werd besteed aan de verzorging van het hakhout. Ongewenste soorten werden bestreden, overwoekeraars zoals Bosrank, braam en Klimop werden kort en klein geslagen, periodiek werd het hakhout verjongd (aanplant), in de uitlopers van afgezette hakhoutstoven werd gedund, de kapcyclus varieerde per te hakken soort

(ook in gemengde beplantingen), enz. Als we er vanuit gaan dat de strooisel-ophoping in de proefvlakken van het Oombos over een nog niet zo'n lange tijd heeft plaatsgevonden, dan kunnen we veronderstellen dat het hakhout-experiment wél een succes zou zijn geworden bij een volledig uitgevoerd hakhoutbeheer. Vanwege de hoge beheerskosten kan een dergelijk beheer echter niet anders dan beperkt blijven tot een kleine oppervlakte. Desondanks kan dit uit oogpunt van soortenbehoud toch worden aanbevolen in combinatie met de aanbevelingen van De Kroon (p. 187).

Wat nu te doen met het resterende deel van het Oombos en andere overeenkomstige bosgebieden? Stel dat de factoren die leiden tot strooisel-ophoping in de toekomst gaan afnemen (een verwachting van een optimistisch milieubeleid), of stel dat dit niet gebeurt (voor de pessimisten onder ons), ten alle tijden zal de factor licht een zeer belangrijke rol spelen in het decompositieproces. We mogen aannemen dat de hoeveelheid licht in de bossen in de toekomst groter wordt. Na het beëindigen van het hakhoutbeheer, ongeveer vanaf de Tweede Wereldoorlog, heeft de verdergaande bosontwikkeling geleid tot een vrijwel volledige kronensluiting. Langzamer-

Bleek bosvogeltje (*Cephalanthera damasonium*), een echte hakhoutsoort? (foto: B.G. Graatsma).

¹) Daar waar wel sprake is van een natuurlijk evenwicht in een ecosysteem zijn de aan- en afvoer gelijk. Zo wordt bijvoorbeeld in het tropisch regenwoud weliswaar jaarlijks een enorme hoeveelheid biomassa gevormd, maar vindt er geen (langdurige) ophoping plaats. Anders gezegd, de "turn-over" in dit systeem is bijzonder groot.

hand beginnen delen van het oude (hakhout)bos in de zogenaamde vervalphase te geraken, dat wil zeggen er komen door (locale) sterfte meer open plekken in het bos. Op zulke plaatsen neemt de decompositiesnelheid toe, de ophoping vermindert en er kiemen vaak zeldzame soorten. Deze laatste weten zich helaas maar kortstondig te handhaven omdat een sterke mineralisatie direct leidt tot een ruderaal begroeiing en uiteindelijk weer een gesloten bos. Indien echter de open plaatsen in een bos door een beweidingsbeheer open gehouden kunnen worden gedurende een langere tijd, dan zou weer een kringloopsysteem kunnen ontstaan binnen een bosbegroeiing die wordt gekenmerkt door een grote verticale structuur en een mozaiekvormig vegetatiepatroon. Uiteraard kan men de vervalphase kunstmatig beïnvloeden (zeer kleinschalige kap) en kan afhankelijk van de vegetatie-ontwikkeling de beweidingensintensiteit worden gereguleerd. Op grond van waarnemingen bij verscheidene open plekken in verschillende bossen zijn we ervan overtuigd dat een dergelijk beheer tot goede resultaten kan leiden. Nader onderzoek zal moeten aantonen dat de hakhoutsoorten zich zo inderdaad kunnen handhaven. (Zijn er overigens wel echte —specifieke— hakhoutsoorten, of vormde het hakhout niet meer dan een vervangend biotoop voor veel soorten?)

Hierbij willen we erop wijzen dat veel van de nu nog aanwezige bijzondere soorten juist voorkomen op plaatsen waar de mens in het verleden intensief allerlei activiteiten heeft ondernomen. In kapvlakten, bij kiezel-, mergel- en leemkuilen, rond ingangen van onderaardse kalksteengroeven, in graften, langs holle wegen, enz. valt steeds weer op dat dit de plaatsen zijn waar bijzondere soorten voorkomen. De dynamiek die eraan vooraf ging heeft kennelijk een belangrijke invloed op het verschijnen van bijzondere soorten. Het ligt voor de hand dat een dergelijk "gerommel" in het bos nog steeds een positief effect kan hebben voor zulke soorten. In dit kader zijn ook de activiteiten van (grotere) dieren van belang en sluit een vorm van bosbeweiding daarop aan. Tegelijkertijd

wordt zo ook een aansluiting gevonden met een meer natuurlijke situatie waarin het voorkomen van herbivoren eveneens een belangrijke functie vervult.

De principiële vraag luidt nu: wat willen men, een meer natuurlijke bosvegetatie met veel maar weliswaar verspreid voorkomende specifieke organismen, of de restauratie van een bosbeheer dat leidde tot het vrij massaal voorkomen van een aantal karakteristieke soorten? Het zal inmiddels duidelijk zijn wat onze voorkeur heeft.

Tot slot willen we nog de aandacht vestigen op een drietal zaken.

Allereerst een financiële kwestie. Kan men bij welke vorm van bosbeheer dan ook, maar vooral bij een hakhoutexploitatie, dit beheer gedurende een lange tijd garanderen als men let op de financiële gevolgen? Een echt volledig hakhoutbeheer zal in dit opzicht vermoedelijk alleen mogelijk zijn op een zeer geringe oppervlakte van de Zuidlimburgse bossen. Een eenmalige kap kan kortstondig resultaat opleveren, maar daarna zal zonder een structureel beheer de afname van organismen waarschijnlijk versneld gaan plaatsvinden (eventjes zullen de schaarse individuen van de nog resterende bijzondere soorten profiteren van het licht-schokeffect, daarna zullen ze verdwijnen door overwoekering van andere soorten). Voorzichtigheid is op haar plaats. Bij een forse ingreep zoals in het Oombos, waar veel arbeidsuren c.q. kosten zijn gemaakt, is een tussentijdse evaluatie zoals De Kroon die heeft verricht meer dan in één opzicht bijzonder waardevol.

Voor het tweede aandachtspunt komen we terug op de reeds vermelde toegenomen atmosferische depositie. Het is nog onvoldoende bekend in hoeverre milieuverontreiniging heeft geleid tot onomkeerbare processen in de bodem. Een toenemende verzuring (o.a. in relatie met aanwezige Al-verbindingen in de bodem) kan de wisselwerking tussen de bodem en de vegetatie drastisch verstoren. Op verscheidene plaatsen zijn al opmerkelijk lage pH-waarden waargenomen, zowel in grindrijke afzettingen en

Mannetjesorchis (Orchis mascula): een "hakhoutsoort" van kalkrijke zomen. (foto: B.G. Graatsma).

vuursteeneluvia als in lössleemgronden. Nu kan worden opgemerkt dat het hier gaat om locaties met een bodemtype dat van nature al wordt gekarakteriseerd door een geringe beschikbaarheid van nutriënten en een lage pH-waarde, maar juist daarom dient men alert te zijn vanwege het ermee gepaard gaande geringe bufferend vermogen van zulke locaties (de bovenranden van hellingen en de plateaugedeelten). Een grote reeks fysisch-chemische analyses van dergelijke plaatsen is zeker gewenst evenals een biologische inventarisatie van de mycoflora. Mede hieruit zal moeten blijken in hoeverre de verwachting dat bijzondere soorten kunnen uitbreiden of terugkeren een reële verwachting is.

Als derde en laatste aandachtspunt willen we met De Kroon de betekenis van historische achtergrondinformatie nog eens benadrukken. Meer inzicht in het voormalig bosbeheer is beslist wenselijk. Historische gegevens zijn er wel maar de toegankelijkheid van het materiaal is vaak nog een probleem. Met de toezegging dat één van ons enkele historische feiten eind '87 bij de redactie van het Maandblad ter publicatie zal aanbieden, willen we het hierbij laten.

De redactie gaf - in overleg met de auteurs van voorgaand artikel - het manuscript ter voorinzage aan de heer H. de Kroon. Samen met de heer J.H. Willems schreef hij bijgaande reactie:

Het beheer van hellingbossen in Zuid-Limburg: het één doen, het ander niet laten.

Het verdient aanbeveling de voormalige hakhoutbossen langs de Zuidlimburgse hellingen in de toekomst extensief te beheren door middel van beweiding en/of kleinschalige kap. Deze beheersvormen bieden gunstige perspectieven voor de bedreigde kruidlaag en zijn voor grote oppervlakten te verkiezen boven het dure hakhoutbeheer. Dit is de kern van de hiervoor gaande reactie van VAN WESTREENEN en BOSSENBROEK op een eerder artikel over dit onderwerp (DE KROON, Natuurhist. Maandbl. 75(10), 1986). Een uitvoerige en constructieve respons als bovenstaande is verheugend omdat de discussie over de toekomst van de bosreservaten nieuw leven wordt ingeblazen. Dit is van groot belang gezien de omvang en de urgentie van de bedreigingen. Met de reactie van VAN BUGGENUM (Natuurhist. Maandbl. 75(11), 1986) is het ook verheugend dat geleidelijk meer informatie over het traditionele hakhoutbeheer beschikbaar komt. De weinige woorden die hieraan in beide reacties gewijd worden doen vermoeden dat het om uiterst belangrijke gegevens gaat. Graag willen wij de discussie voortzetten en bij Van Westreenen en Bossenbroek enkele opmerkingen plaatsen. Genoemde auteurs leggen sterk de nadruk op de ophoping van strooisel onder de doorgeschoten hakhoutvegetaties. Wij vragen ons echter af of de toename van de strooisellaag zodanig is dat de voorjaarsflora hierdoor over grote oppervlakten wordt benadeeld. Bekend is dat de stofomzetting in kalkbodems goed is en dat de decompositiesnelheid afneemt als lichte achterwege blijft. De vraag is nu of deze afname zo groot is dat de jaarlijkse aanvoer van bladstrooisel de afbraakcapaciteit overtreft. De soms uitvoerige gegevens in de literatuur zijn moeilijk naar de Zuidlimburgse kalkbodems te vertalen, omdat het meeste onderzoek heeft plaatsgevonden in zure bodems met een trage afbraak.

Als er strooiselophoping plaatsvindt op de basische bodems van het doorgeschoten hakhout, dan lijkt dit eerder een lokaal dan een wijd verbreid verschijnsel te zijn. Voor de achteruitgang van de voorjaarsflora is de sterke toename van Klimop en andere bodembedekkende wintergroene soorten veel belangrijker, zoals eerder uitvoerig is uiteengezet (DE KROON 1986). Overigens is het waarschijnlijk dat de nutriëntenrijkdom van de bodem wel is toegenomen, mede onder invloed van atmosferische depositie. De nutriënten zijn gebonden aan humusdeeltjes en komen massaal vrij als er weer gekapt wordt.

Als alternatief voor het opnieuw in gebruik nemen als hakhout stellen Van Westreenen en Bossenbroek voor de bossen te beweiden, al dan niet in combinatie met kleinschalige kap. Zij "zijn ervan overtuigd dat een dergelijk beheer tot goede resultaten kan leiden". Het is zeker zo dat beheer gericht op een meer natuurlijke bosvegetatie **in principe** gunstige gevolgen moet hebben voor de bodemflora. Wij zijn dan ook doordrongen van de noodzaak hiermee ervaring op te doen (maar hierover later meer).

Een belangrijk probleem op zowel kapvlakten als open plaatsen in het bos is de woekering van Bosrank en nitrofiële kruiden als distels en brandnetels. Slechts een sterke afname van de nutriëntenbeschikbaarheid in de bodem kan deze effecten verminderen. Bij het voorgestelde beheer zal de nutriëntenafvoer te gering zijn om dit te bewerkstelligen. Gezien hun natuurlijke vraatafweer is het de vraag of deze ruderalen door beweiding sterk worden teruggedrukt. Verder is een nauwe omschrijving van de begrazingsdruk en de periode van beweiding noodzakelijk. Wintergroene schaduwsoorten moeten worden aangepakt maar de voorjaarsflora dient ontzien te worden. De natuurlijke verjonging van het bos mag niet in gevaar komen. De

resultaten van het beweidingsexperiment in het Gerendal wachten wij met spanning af.

Deze discussie toont nogmaals aan dat het ons aan oecologische kennis ontbreekt om nu een duidelijke keus te kunnen maken voor één bepaalde beheersvorm. De weinige experimenten die momenteel worden uitgevoerd zijn vermoedelijk nog te jong om hierover uitspraken te kunnen doen. Ze zijn echter onontbeerlijk om te komen tot gefundeerde maatregelen in de toekomst. Duidelijk is wel dat er **iets** moet gebeuren. Voortgaan op de huidige weg, de Zuidlimburgse bossen verder met rust laten, zal leiden tot een nog sterker achteruitgang van de waardevolle voorjaarsflora die binnen afzienbare tijd onherroepelijk zal zijn. Vooral nog lijkt 'het één doen, het ander vooral niet laten' het parool. Van Westreenen en Bossenbroek stellen terecht dat hakhoutbeheer over grote oppervlakten onrealistisch is gezien de hoge kosten. Wij vragen ons af of bosbeweiding een reëler alternatief is voor het hele bosbezit. Een samenhangend beleid voor de Zuidlimburgse bosreservaten dient ontwikkeld te worden, waarbij verschillende beheersmaatregelen op uiteenlopende plaatsen een rol kunnen spelen. Hierbij zal ons inziens ook ruimte moeten zijn voor locaties waar de draad van het hakhoutbeheer weer wordt opgepakt. Staatsbosbeheer lijkt als grootste boscreeër de aangewezen instantie om deze verschillende beheersvormen in het beleid te incorporeren. Actie is nu nodig, willen de boscomplexen in de toekomst tenminste een deel van de biologische waarden behouden waarvoor ze inder tijd zijn aangekocht.

H. DE KROON en J.H. WILLEMS,
p/a Botanisch Laboratorium,
Lange Nieuwstraat 106,
3512 PN Utrecht.

Oude prentbriefkaarten: de Sint-Pietersberg

III. Langs het kanaal (2)

B.G. GRAATSMAN, Koningsplein 9, Maastricht

De hier afgebeelde "ansichten" tonen het deel van St.-Pieter nabij het landgoed "De Torentjes" langs het kanaal Maastricht-Luik. De kaarten geven de situatie uit het begin van deze eeuw weer, gezien vanuit het noorden. Tussen de oudste en de jongste prentbriefkaart ligt een periode van ca. 15 jaar.

De eerste "ansicht" is afgestempeld op 11 april 1914. Deze tweetalige kaart illustreert dat naast het Nederlands ook het Frans destijds in Maastricht een gebezigde taal was. De foto moet genomen zijn in de (na)zomer, hetgeen ondermeer valt af te leiden uit de bermvegetatie op de voorgrond waarin zelfs een bloeiende schermbloemige (*Umbelliferae*) te herkennen is. De fotograaf bevond zich op de Hoge Kanaaldijk tegenover het begin van de huidige Ursulineweg, toentertijd nog Kerkweg geheten. Het wegdek op de beide Kanaaldijken was nog niet verhard; de Lage Kanaaldijk was aan de kanaalzijde wel al voorzien van een "modern" hekwerk. Een aardig detail op deze haarscherpe kaart vormt de tekst op de zijgevel van

het grote witte huis (Lage Kanaaldijk 62). Die levensgrote tekst moest de uit Maastricht komende bezoekers/toeristen attent maken op de mogelijkheid om de "beroemde oude grot" van de St.-Pietersberg te bezoeken. De daarvoor benodigde (toegangs?) kaarten kon men in het destijds als café ("Café de Torentjes" of "Café Nollée") ingerichte witte gebouw aanschaffen: "kaarten alhier verkrijgbaar". Vanaf het aan de voorzijde gelegen terras had men een fraai uitzicht over het kanaal. De links van het café gelegen oprijlaan leidt naar het uit mergel opgetrokken kasteeltje "De Torentjes". Het op de helling van de St.-Pietersberg ter hoogte van de kerk gelegen complex is in 1526 gebouwd. Dit gebouw, dat in het verleden ook

wel als "Biseltoren", "Het Toorentje" en "Spreuwarts huyske" bekend stond, heeft achtereenvolgens gefungeerd als buitengoed, boerderij en herberg. In 1907 wisselde het in verval geraakte complex van eigenaar die het terstond zowel in- als uitwendig in de "oorspronkelijke" stijl liet restaureren. Het resultaat is op deze prentbriefkaart te zien.

De tweede "ansicht" is afgestempeld op 19 september 1904. Ook deze foto is gemaakt vanaf de Hoge Kanaaldijk, maar nu ter hoogte van het als café ingerichte witte gebouw. De foto toont ongeveer dezelfde situatie als de vorige kaart, nml. de directe omgeving van "De Torentjes", maar dan zo'n 10 jaar eerder. In die periode blijkt bij vergelijking tussen beide kaarten het een en ander veranderd te zijn. Zo was de Lage Kanaaldijk aan de kanaalzijde nog niet voorzien van een hekwerk en het dijktalud is op deze afbeelding vrijwel volledig begroeid i.t.t. die latere kaart waarop het talud grotendeels uit stenen bestaat. Het meest opvallende verschil betreft echter "De Torentjes" dat op deze kaart nog in de oude toestand verkeert, d.w.z. vóór de restauratie in 1907. Op deze prentbriefkaart is bovendien de ligging van dit gebouw bovenaan de terrasrand van de St.-Pietersberg goed te zien.

St. Pieter by Maastricht.

Ditgrave J. te Poel, Maastricht.

De achter dit gebouw gelegen kerk St.-Pieter op de Berg bevindt zich op het daarop aansluitende terrasgedeelte van de St.-Pietersberg. In vergelijking tot nu bezat de begroeiing rond "De Torentjes" destijds nog een vrij open karakter. De in het oog springende witte massa op de voorgrond rechts betreft een aan de voet van de helling langs de Lage Kanaaldijk gelegen opslagplaats van losse mergel.

Vóór die losse mergel is (geheel rechts) nog een stapeling gezaagde mergelblokken van geringe afmetingen te onderscheiden. Dit even voorbij de huidige Ursulineweg gelegen mergeldepôt behoorde toe aan burgemeester Ceulen van St.-Pieter die destijds verscheidene mergelgroeven in de St.-Pietersberg exploiteerde. De derde en oudste "ansicht" (19 januari 1900) toont het direkt ten zuiden

van de vorige situatie gelegen deel van St.-Pieter langs het kanaal. De foto is genomen vanaf de Hoge Kanaaldijk ter hoogte van "De Torentjes". In de verte is nog een reeds vóór 1904 verdwenen voetbrug over het kanaal zichtbaar. De helling die deze brug maakt, illustreert het verschil in hoogte tussen beide kanaaldijken. De forse bomengroep rechtsboven verbergt de rond 1875 gebouwde villa "Maaszicht".

Maastricht.

Stichting Herpetologische Studiegroepen, Werkgemeenschap van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg en de Koninklijke Nederlandse Natuurhisto- rische Vereniging.

De Herpetologische Studiegroep werd in 1979 opgericht als onderdeel van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Het studie- en werkterrein van deze studiegroep besloeg dan ook in eerste instantie Nederlands meest zuidelijke provincie. Hoewel reptielen en amfibieën in vergelijking met bijvoorbeeld vogels en planten een relatief geringe belangstelling genieten, nam het aantal leden dat zich voor de herpetofauna wilde inzetten in betrekkelijk korte tijd sterk toe. Anno 1987 is zo de situatie ontstaan dat de Herpetologische Studiegroep thans in zeven provincies, te weten Limburg, Noord-Brabant, Gelderland, Zeeland, Utrecht, Zuid-Holland en Noord-Holland, afdelingen heeft.

Bovendien zijn er gevorderde plannen om ook in de andere provincies initiatieven te ontwikkelen om te komen tot oprichting van soortgelijke werkgroepen. Omdat het werkterrein van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg wordt overschreden, werd reeds in 1985 tussen de besturen van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging en het Natuurhistorisch Genootschap afgesproken dat er gezocht zou worden naar een mogelijke samenwerking op herpetologisch gebied. Thans zijn de besprekingen afgerond en is per 1 januari 1987 een samenwerkingsverband tussen beide verenigingen gestart.

In 1980 werd in Limburg, daarna ook in andere provincies, begonnen met inventarisatiewerkzaamheden die sindsdien elk jaar resulteren in een jaarverslag waarin de resultaten worden weergegeven. Bij de inventarisaties maakt de Herpetologische Studiegroep gebruik van kleine overzichtelijke waarnemingskaarten, waarbij de nadruk ligt op de verspreiding van soorten. Als ideaalbeeld wordt gestreefd naar een verspreidingsoverzicht op kilometerhokbasis. Door de eenvoudige opzet van de waarnemingskaarten blijkt de bereidheid tot

het doorgeven van gegevens groot. Verdeeld over de genoemde provincies werken momenteel tussen de twee- en driehonderd personen regelmatig mee aan de inventarisaties.

De toenemende belangstelling voor de Nederlandse herpetofauna is enerzijds te verklaren door de sterke bedreiging waaraan deze diergroep blootstaat, anderzijds door de behoefte te middels gerichte acties iets aan deze bedreigingen te doen. De doelstellingen van de Herpetologische Studiegroep sluiten hierbij aan:

- door bijeenkomsten, lezingen en excursies wordt getracht de interesse voor reptielen en amfibieën bij de bevolking aan te wakkeren.

- door algemene en gerichte inventarisaties wordt getracht een zo compleet mogelijk verspreidingsbeeld te verkrijgen per diersoort. De resultaten hiervan worden jaarlijks in een verslag gepubliceerd, teneinde de leden het resultaat van hun werkzaamheden te laten zien.

- door te reageren op bestemmingsplannen e.d. wordt getracht de nog bestaande biotopen voor reptielen en amfibieën te behouden. Door een goede rapportage van de leden in het veld kan door de provinciale stuurgroep direct gereageerd worden op lokale bedreigingen.

- door kennis en informatie te verschaffen aan planologen kunnen in een vroeg stadium de invloeden van geplande werkzaamheden onderkend worden. Met de betrokken instanties kan zo getracht worden te komen tot een voor de herpetofauna zo gunstig mogelijke oplossing.

- door de aanleg van nieuwe poelen wordt geprobeerd amfibieën weer voortplantingsmogelijkheden te geven, waarbij een natuurlijke kolonisatie wordt nagestreefd. Het uitzetten van dieren wordt over het algemeen niet als zinvol ervaren.

De gegevens worden opgeslagen in

een kaart- en computerarchief. Het voordeel van een eigen computerarchief is dat men niet afhankelijk is van derden bij het opvragen van gegevens. De Herpetologische Studiegroep kan zelf beslissen voor welke doeleinden de gegevens gebruikt worden. De data kunnen op elk moment opgevraagd worden en snel ter beschikking staan. Dit laatste is vooral van belang bij het reageren op overheidsplannen, waarin een korte inspraaktermijn gehanteerd wordt. Aangezien de Herpetologische Studiegroep een actiegroep is die primair opkomt voor het behoud van de herpetofauna, acht men het verzamelen van gegevens voor wetenschappelijke doeleinden op zich, van minder belang.

De Herpetologische Studiegroep werkt samen met het Ministerie van Landbouw en Visserij en dankt aan deze instantie een goede regeling met betrekking tot de afgifte van inventarisatieonthefingen in het kader van de Natuurbeschermingswet. Met het Rijksinstituut voor Natuurbeheer en het Staatsbosbeheer bestaat een goede samenwerking op het planologische vlak, terwijl met diverse provinciale landschappen, Natuurmonumenten en andere terreinbeherende instanties eveneens nauwe contacten worden onderhouden.

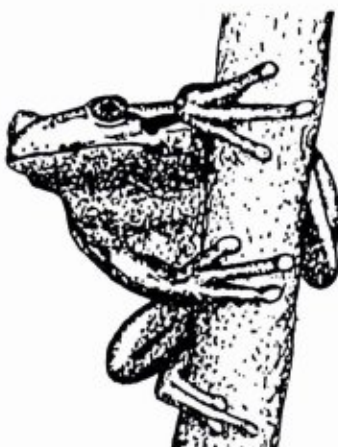
De inventarisatiegegevens zullen worden doorgespeeld naar het landelijke inventarisatieproject en kunnen zo bijdragen tot onder andere het opstellen van beheersrichtlijnen inzake de herpetofauna.

De contributie voor de Herpetologische Studiegroep bedraagt f 12,50 per jaar. Leden van de KNNV krijgen hierop een reductie van vijf gulden, terwijl voor leden van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg het lidmaatschap gratis is. Binnen elke provincie worden bijeenkomsten met lezingen en excursies georganiseerd,

waarvan de leden regelmatig op de hoogte worden gehouden. Alle leden van de Herpetologische Studiegroep kunnen het jaarverslag ontvangen tegen een gereduceerde prijs.

Geïnteresseerden die in enigerlei vorm willen meewerken aan het behoud en herstel van de Nederlandse herpetofauna en die de doelstellingen van de Herpetologische Studiegroep onderschrijven, kunnen zich voor meer informatie wenden tot de secretariaten van de provinciale afdelingen.

A.J.W. Lenders, voorzitter.

Herpetologische Studiegroep:

Limburg,

p.a. Kantstraat M10, 6112 AP St. Joost

Noord-Brabant,

p.a. Heuvelstraat 93a, 5038 AC Tilburg

Gelderland,

p.a. Tweede Walstraat 103, 6511 LS Nijmegen

Zeeland,

p.a. Saffier 27, 4337 MR Middelburg

Utrecht,

p.a. Pryssestraat 19, 4101 CM Culemborg

Zuid-Holland,

p.a. Leeuwerikstraat 14, 3443 AZ Woerden

Noord-Holland,

p.a. Grondzeiler 61, 1035 AM Amsterdam.

Korte mededelingen

"Met een kikker op pad"

In samenwerking met de Herpetologische Studiegroep Gelderland, heeft het Natuurmuseum Nijmegen een tentoonstelling gemaakt, getiteld: "Met een kikker op pad". Deze tentoonstelling is vanaf 20 maart tot 6 juli in het natuurmuseum te bezichtigen.

De tentoonstelling gaat niet alleen over amfibieën, wat de titel doet vermoeden, maar ook over reptielen. De nadruk is gelegd op soorten, die in de omgeving van Nijmegen voorkomen. Verschillende in Nederland voorkomende amfibieën en reptielen worden bedreigd. Zo is de Boomkikker een soort, die in Nederland amper meer voorkomt. Eén van de belangrijkste oorzaken van de bedreiging is dat door grootschalig landschapsbeheer, elementen in het landschap als heggen, kleine bosjes en sloten verdwijnen. Dit zijn belangrijke biotopen voor veel amfibieën en reptielen. De dieren zelf zijn wel bij de wet beschermd, maar hun biotoop nauwelijks. De tentoonstelling is bedoeld om deze diersoorten onder de aandacht te brengen, en te wijzen op maatregelen, die genomen moeten worden om hen te behouden.

In diorama's zijn biotopen nabgebouwd, waarin de karakteristieke dieren voor die biotopen geplaatst zijn. Met behulp van foto's en teksten wordt er beknopte en eenvoudige in-

formatie gegeven over de verschillende amfibie- en reptiel soorten. Verder wordt er ingegaan op jaarcyclussen van de dieren, met onderwerpen als, winterslaap, voortplanting en trek, en metamorfose.

De tentoonstelling is geschikt voor volwassenen, maar ook voor kinderen van basis- en middelbare school. Na telefonische afspraak kunnen rondleidingen voor schoolklassen en groepjes verzorgd worden.

Openingstijden: ma t/m vrij. 10.30-17.00 uur; zo. 13.00-17.00 uur.
Natuurmuseum Nijmegen, Gerard Noodstraat 21, 6511 SV Nijmegen, tel.: 080-230749.

2e druk Inventarisatieatlas Flora en Fauna

De inventarisatieatlas voor Flora en Fauna die door het Staatsbosbeheer in 1981 voor het eerst werd uitgegeven, is herdrukt en binnenkort weer verkrijgbaar.

Uitvoering en gebruik zijn gelijk gebleven, wel zijn de kaartbladen vervangen voor zover nieuwe beschikbaar zijn gekomen tot eind 1986.

De prijs is ook niet veranderd en u kunt de atlas bestellen door f 30,— (dertig gulden) over te maken op giro 54430 van het Staatsbosbeheer te Utrecht.

Catalogus over natuur en milieu in Belgisch Limburg

Zojuist verscheen van het Provinciaal Natuurcentrum te Rekem een "Catalogus van de boeken, periodieken en kaarten aanwezig in het Documentatiecentrum van het P.N.C., 1980-1985".

Het is de bedoeling om met deze catalogus het Documentatiecentrum ruimer bekend te maken bij een groot publiek. Dit centrum biedt immers heel wat documentatie over de Limburgse natuur en over natuur en milieu in het algemeen. Zowel de specialist als de leek en het kind kunnen hun gading hier vinden. Zo zijn er momenteel om en bij de 4500 boeken, circa 130 tijdschriften, een groot aanbod van allerlei kaarten en plannen, honderden dia's, thematische en gemeentelijke mappen met krantenartikels, brochurtjes, gemeentebladen, wandel- en fietsbrochures, enz.

Er is mogelijkheid tot uitleen, mits betaling van een jaarlijks lidgeld (100 B fr.). Het Documentatiecentrum is net zoals het Natuurcentrum in zijn geheel vrij toegankelijk tijdens de kantooruren.

De catalogus kan telefonisch of schriftelijk besteld worden op het volgende adres: Provinciaal Natuurcentrum, Populierelaan 30, 3620 Lanaken-Rekem, 011/71.44.44, rekeningnr. 000-0400447-31.

Kostprijs: 180 Fr. of 90 B fr. voor leden (+ 30 B fr. portokosten).

Discussie-avond natuur en milieu in Limburg

Woensdag 11 maart organiseren het Instituut voor Natuurbeschermings-educatie, de Stichting het Limburgs Landschap, de Stichting Milieufederatie Limburg en het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg een discussie-avond met vertegenwoordigers van Limburgse politieke partijen. Een leerzame avond vóór de provinciale verkiezingen?

Tijdens de discussie zullen een aantal actuele thema's op het gebied van de natuur en het milieu in Limburg volop in de belangstelling staan. De gedachtenwisseling tussen de aanwezigen zal plaatsvinden in de vorm van een 'politiek café'. Het biedt u een unieke kans om ook uw mening of vragen kenbaar te maken. We rekenen op uw aanwezigheid!

De bijeenkomst zal plaatsvinden in de "Oranjerie" te Roermond, aanvang 19.30 uur. Noteert u de datum, de plaats en het tijdstip alvast in uw agenda!

Provinciale politiek is er voor iedereen en iedereen is dus welkom.

Zadenlijst De Wevertuin

Ook in 1986 zijn in de tuin van het Natuurhistorisch Museum Maastricht weer zaden van een groot aantal plantesoorten verzameld. Belangstellenden kunnen een bestellijst aanvragen door een postzegel van f 0,65 in een envelop met naam en adres te zenden aan het Natuurhistorisch Museum Maastricht, De Bosquetplein 6-7, 6211 KJ Maastricht. In de linkerbovenhoek van de envelop vermelden "Zadenlijst". Deze lijst wordt dan per omgaande toegezonden waarna U een keuze kunt maken uit 140 soorten. De wijze van bestellen van de zaden zelf is aangegeven op de hiervoor genoemde lijst.

Activiteiten van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg

Aankondigingen voor deze rubriek dienen uiterlijk de 15e van de maand **voorafgaande** aan die waarin de activiteiten plaatsvinden schriftelijk bij de redactie bekend te zijn.

Zondag 1 maart organiseert **Kring Venlo** een wandeling in de omgeving van Haus Erika (Dld.). Vertrek om 14 uur bij station Venlo. Denk aan uw paspoort.

Donderdag 5 maart houdt **Kring Maastricht** een bijeenkomst in het Natuurhistorisch Museum Maastricht. De heer Arno Rutten uit Echt zal dan een spectaculaire diapresentatie verzorgen onder de titel "Speuren naar het geheim is....".

Vooraf is er gelegenheid tot het doen van mededelingen en het tonen van naturalia. De bijeenkomst, waarbij iedereen welkom is, begint om 20 uur.

Vrijdag 6 maart komt de **Herpetologische Studiegroep Limburg** om 20 uur bijeen in de Oranjerie te Roermond. Tijdens deze avond zal studiegroep lid B. Crombaghs een dialezing houden over zijn onderzoek aan de Vroedmeesterpadden van de Meertensgroeve en een verdere inventarisatie naar de amfibieën in een deel van Zuid-Limburg. De onderzoeken hebben een aantal bijzondere resultaten aan het licht gebracht, waarvan nu reeds melding wordt gemaakt. Naast leden van de Studiegroep zijn ook overige belangstellenden welkom. Deze avond kan tevens gebruikt worden om waarnemingskaarten over 1986 in te leveren en nieuwe kaarten voor 1987 te ontvangen.

Woensdag 11 maart is in Roermond n.a.v. de komende verkiezingen voor de Provinciale Staten, een mede door het Genootschap georganiseerde discussie-avond over natuur en milieu in Limburg. Zie ook de aankondiging op de binnenzijde van het omslag.

Woensdag 11 maart houdt de **Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven** een bijeenkomst in het Natuurhistorisch Museum Maastricht, aanvang 20 uur. Op de agenda staan o.a. een dia-voorstelling over de opening van de Theunisgroeve en een video-voorstelling over leven en werk van Robert Garoet.

Woensdag 11 maart organiseert de **Vlinderstudiegroep** om 20 uur een bijeenkomst in het Natuurhistorisch Museum Maastricht. Op het programma staan o.a. enkele vlinderfilms en dia's.

Vrijdag 13 maart wordt door het **SOVON** een districtsbijeenkomst georganiseerd in hotel "De Botterweck", Bogaardlaan 4 te Valkenburg (naast het VVV kantoor). Doel van deze bijeenkomst, die om 20 uur begint, is:

- een evaluatie te houden van het SOVON onderzoek in 1986, met name het Bijzondere Soorten Project (BSP)
- het maken van afspraken voor het BSP in 1987: verdeling van onderzoeksgebieden en werkplanning. Vooral de volgende soorten zullen onderzocht worden: IJsvogel, Grote gele kwikstaart, Waterspreeuw, Kramsvogel, Europese kanarie en Grauwe gors.

Iedereen die aan deze inventarisaties wil meedoen is van harte welkom. Opgave bij Frans Schepers, Einder Coolhoff 41, 6255 JE Schinnen, tel.: 04493-2943.

Zondag 15 maart organiseert **Kring Venlo** een wandeling bij de Snelle Sprong bij Tegelen. Vertrek om 14 uur bij station Venlo.

Maandag 16 maart komt **Kring Heerlen** bijeen voor een voordracht door de heer M. Vossen over "Spinnen". Nadat spreker vorig jaar al een spinnenexcursie voor kring Heerlen leidde, zal hij nu met behulp van schitterende dia's dieper ingaan op o.a. de bouw en leefwijze van spinnen en hun plaats in de natuur. De bijeenkomst wordt zoals gebruikelijk gehouden in café-restaurant "A Gene Bek", Mgr. Schrijnenstraat 20 (zijstraat Bekkerveld) in Heerlen en begint om 20 uur.

Vrijdag 20 maart staan in **Kring Venlo** de Alpen centraal in een lezing over geologie, natuur en landschap van dit zeer gevarieerde gebied. Hoewel het onmogelijk is in één avond een overzicht te geven van dit gebied dat zich uitstrekt van oostelijk Frankrijk tot ver in de Balkan en van Zuid-Duitsland tot aan de Middellandse Zee, zullen toch aan de hand van dia's verschillende typische Alpenmilieus de revue passeren, waarbij hoogte en samenstelling van de bodem (en het moedermateriaal) belangrijke leidraden zijn. Ook om heel andere redenen is deze bijeenkomst van belang: er zal ook aandacht worden besteed aan de gevaren waar wandelaars in het hooggebergte aan bloot staan. Deze bijeenkomst, waarop iedereen welkom is, wordt gehouden in het Goltziusmuseum te Venlo en begint om 20 uur.

Vrijdag 20 maart komt de **Zoogdierenwerkgroep** om 20 uur bijeen in het Natuurhistorisch Museum Maastricht. De heer D. Kloeg zal dan spreken over het onderzoek aan Wilde zwijnen in het Meynweggebied. Iedereen is van harte welkom.

Zondag 29 maart organiseert **Kring Venlo** een wandeling bij de Wittsee in Leuth (Dld.). Vertrek om 14 uur bij station Venlo. Denk aan uw paspoort.

Woensdag 8 april komt de **Plantenstudiegroep** bijeen in het Natuurhistorisch Museum Maastricht. Op de agenda staat o.a. het excursieprogramma voor komend seizoen. Meer informatie treft u aan achter op het komendè Maandblad.

Donderdag 4 juni wordt een **Algemene Ledenvergadering** gehouden in Maastricht, waarop een wijziging van Statuten en Huishoudelijk Reglement aan de orde komen. Aanvang 20 uur in het Natuurhistorisch Museum Maastricht. Meer informatie in het Mei-nummer van het Maandblad.

Donderdag 14 juni is er weer een **Algemene Ledenvergadering**, waarop weer de wijziging van Statuten en Huishoudelijk Reglement op de agenda staan. Meer informatie in het mei-nummer van het Maandblad.

Herpetologische Studiegroep

Secretaris: M.J. van Buggenum, Kantstraat M10, St. Joost.

Plantenstudiegroep

Secretaris: D. Th. de Graaf, Saturnushof 45, Maastricht

Spinnenwerkgroep Limburg

Secretaris: P. Poot, Pallashof 9, 6215 XK Maastricht

Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven

Secretaris: T. Breuls, De Bosquetplein 67, Maastricht

Vlinderstudiegroep

Secretaris: E. Verheijen, Havenweg 74, 6122 EK Buchten

Zoogdierenwerkgroep

Secretaris: J. Knoors, Raadhuisstraat 3, 6061 EA Posterholt

Keverstudiegroep

Secretaris: G.J.M. van Buren, Handvorm 9, Schaesberg.

Paddestoelenstudiegroep

Secretaris: H. de Vries, Ridder Hoenstraat 41, Brunssum.

Kring Maastricht

Voorzitter: dr. A.J. Lever, Saturnushof 57, Maastricht.

Kring Heerlen

Secretaris: P. Spreuwenberg, Aan de Slagboom 2 Schaesberg.

Kring Venlo

Inlichtingen: Sjaak en Riëtte Gubbels, Van Hatertstraat 12, Maasbree.

Administratie

A.G.M. Koomen, Bosquetplein 6-7, 6211 KJ Maastricht.

Publicatiebureau

Bestellingen van Publicaties, oude Maandbladen en andere uitgaven uitsluitend schriftelijk bij Publicatiebureau Natuurhistorisch Genootschap, Groenstraat 106, 6074 EL. Melick of door overmaking van de kosten van de gewenste publicatie(s) inclusief porto op postgiro 429851, onder vermelding van het gewenste.